

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

КУЧЕРЕНКО ЛІЛІА ЮРІЇВНА

Допускається до захисту:

В.о. завідувача кафедри
всесвітньої історії та археології,

Р. О. Литвиненко

29 листопада 2022 р.

ОБРАЗ МАО ЦЗЕДУНА В ІМІДЖЕВІЙ ПОЛІТИЦІ КИТАЮ

Спеціальність 032 Історія та археологія

Магістерська робота

Керівник:

Литвиненко Р.О., професор кафедри
всесвітньої історії та археології,
д. і. н., професор

Оцінка: _____ / _____ / _____

(бали за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК:

Степанчук Ю.С., д.і.н., професор

(підпис)

Вінниця – 2022

Кучеренко Л. Ю. Образ Мао Цзедуна в іміджевій політиці Китаю. Спеціальність 032 «Історія та археологія», ОП «Публічна історія». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця 2022.

В магістерській роботі було досліджено історію розвитку образу Мао Цзедуна в іміджевій політиці Китаю. Проаналізовано процес виникнення та встановлення культу особи Мао. Розкрито тему увіковічнення Великого Кормчого в різних архітектурних та монументальних пам'ятках. Опрацьовано згадки очевидців Культурної революції та рефлексії сучасних китайців на рахунок Мао. Дослідження вплив матеріальних реліктів КПК на китайське суспільство.

Ключові слова: Китайська Народна Республіка, пропаганда, імідж, Мао Цзедун, КПК.

46 рис., 2 дод.

70 с., Бібліограф.: 102 найм.

Kucherenko L. Icon of Mao Zedong in China's image policy. Specialty 032 «History and Archaeology», EP «Public History». Vasyl' Stus DonNU, Vinnytsia 2022.

The history of the development of the icon of Mao Zedong in China's image policy was investigated in the master's thesis. The process of the emergence and establishment of the cult of the personality of Mao is analyzed. The theme of the immortalization of Mao Zedong in various architectural and monumental places is revealed. The mentions of eyewitnesses of the Cultural Revolution and the reflections of modern Chinese on Mao's account are elaborated. Influence of material relics of the Communist Party on Chinese society was discovered in this paper.

Keywords: People's Republic of China, propaganda, image, Mao Zedong, CCP.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ	
ПРОБЛЕМИ	7
1.1. Джерельна база дослідження	7
1.2. Історіографічний огляд	12
1.3. Методологічні засади дослідження	18
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНО-СУСПІЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ МАО В КНР.....	24
2.1. Нормування репрезентації постаті Мао Цзедуна Комуністичною партією Китаю	24
2.2. Місця пам'яті та символи вияву влади Мао Цзедуна	33
2.3. Пам'ять та рефлексії про Мао Цзедуна у спогадах очевидців та нового покоління китайців	40
РОЗДІЛ 3. ВИКОРИСТАННЯ ЗОБРАЖЕННЯ МАО ЦЗЕДУНА В	
ІМІДЖЕВІЙ ПОЛІТИЦІ.....	49
3.1. Зображення Мао Цзедуна на плакатах та значках	49
3.2. Портрет Мао на китайських банкнотах.....	56
3.3. Приклади використання образу «Великого кормчого» в сучасній культурі	60
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	71
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність теми дослідження пояснюється тим, що сучасний Китай займає лідируючі позиції у світовій економіці та має значний геополітичний вплив. Політична культура Китаю будувалась не одне тисячоліття, тому тут комуністичні порядки співіснують з давніми традиціями та унікальною ментальністю, яка докорінно відрізняється від західної. Менше ніж сторіччя тому було створено нову державу – Китайську Народну Республіку – на чолі з Мао Цзедуном. За 73 роки вона пройшла шлях від аграрної країни до однієї з найвпливовіших держав світу з надрозвиненою індустрією. Від 1949 до 1976 рр. громадяни Китаю пережили голод, репресії важку політичну ситуацію, яка не оминула нікого з китайського суспільства. Нині жителі Піднебесної згадують ці часи з великими переживаннями, однак ніколи не критикують тогочасну владу. Навіть у 2022 році ми можемо спостерігати за Китаєм, який знову стає на тоталітарні рейки. Переобрання дійсного лідера Сі Цзіньпіна на третій термін свідчить про початок авторитарного режиму небаченого з часів Мао Цзедуна.

Власне цьому феномену присвячена випускна кваліфікаційна робота. Дослідження розкриває образ Мао Цзедуна та його епохи в сучасній КНР як відображенню китайської іміджевої політики. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження іміджу влади та зокрема Великого Кормчого, як одного з найвідоміших її представників, в сучасному китайському культурному просторі для виявлення комплексу національно-культурних особливостей досліджуваного феномену.

Об'єктом дослідження є постать Мао Цзедуна як державного і політичного діяча.

Предметом виступає практика використання образу Мао Цзедуна в публічному просторі КНР.

Метою магістерської роботи є системна і комплексна оцінка практики використання образу Мао Цзедуна в іміджевій політиці соціалістичного Китаю.

Поставлена мета визначає наступні *завдання*:

- 1) з'ясувати стан наукового вивчення проблеми;
- 2) сформувати й систематизувати джерельну базу;
- 3) з'ясувати історичні умови становлення й розвитку культу особистості Мао Цзедуна;
- 4) визначити хронологічну динаміку в еволюції сприйняття Мао Комуністичною партією Китаю;
- 5) зіставити асоціативне сприйняття Мао Цзедуна очевидцями Культурної революції та новим поколінням китайців;
- 6) дослідити матеріальну спадщину даного питання для встановлення детальної історичної ретроспективи;
- 7) узагальнити результати та окреслити перспективи подальших досліджень.

Хронологічні рамки: 1943–2022 роки. Нижня хронологічна межа зумовлена обранням Мао Цзедуна головою Політбюро КПК і повільним початком зародження культу його особи. Верхня межа визначена тим, що Комуністична партія Китаю досі залишається при владі і їх політична культура не відрікається від диктаторського режиму Мао, а навпаки підтримує образ Мао як творця держави та нації. Образ Мао продовжує також циркулювати в сучасному мистецтві, поп-культурі та матеріальних реліктах КНР.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Китайської Народної Республіки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

- нагромаджено джерельну базу, що складається великої кількості зразків плакатного мистецтва, значків та прикладів сучасної популярної культури із зображенням Мао Цзедуна;

- систематично досліджено культ Мао Цзедуна, його трансформації та наслідки для китайського суспільства;
- опрацьовано свідчення очевидців Культурної революції та впливу цієї політичної кампанії на їх існування;
- проаналізовано «Червоний туризм» як культурно-політичне явище новітнього Китаю та його вплив на підтримку сучасної комуністичної партії.

Науково-практична значущість дослідження полягає у тому, що результати дослідження можуть бути корисні у навчальному процесі у середньої та вищої школи, лекційній роботі серед студентства, для організації тематичних виставок, підготовці навчальних посібників з історії Китаю та китайської політичної системи.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були представлені на конференціях «Сходознавство. Актуальність та перспективи» від шостого травня 2022 року, місто Харків з темою доповіді ««Червоний туризм» у Китаї» [13]; та на міжнародній конференції «Public History. Історія в публічному просторі» від двадцятого травня 2022 року, місто Київ за темою «Мавзолей Мао Цзедуна в меморіальному просторі Китаю» [14]. Матеріали доповідей опубліковано.

Структура роботи підпорядкована визначеному науковому питанню і включає вступ, три розділи, висновок, список використаних джерел і літератури, додаток. Обсяг використаних джерел та літератури – 102 найменування. Загальний обсяг роботи становить 109 сторінок, з них 70 сторінок основного тексту та 28 сторінок додатків.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Джерельна база дослідження

Розпочинаючи дослідження визначеної теми, варто відзначити, що існує цілий комплекс джерел, які було використано для опрацювання даної теми. Він налічує письмові, речові, зображальні та усні матеріали. Всі види джерел є необхідними для дослідження, адже вони розкривають не тільки політичний та економічні виміри діяльності Мао, але соціально-культурний аспект.

Слід неодмінно почати з писемних джерел, які включають в себе партійні документи, записи Мао Цзедуна та навіть джерела особового походження – мемуари. Першорядним джерелом для дослідження Мао, як політика та особистості є його цитатник «Маленька червона книга» [17]. «Маленька Червона книга», або, якщо дати її повну назву, «Цитати Голови Мао Цзедуна», містить 267 афоризмів китайського комуністичного лідера, які охоплюють такі теми, як класова боротьба, «виправлення помилкових ідей» і «лінія мас» та інші ключові принципи думки Мао Цзедуна. Сьогодні в Китаї книга «Цитати голови Мао Цзедуна» здебільшого сприймається китайцями як частина ностальгії. Різні видання користуються популярністю серед деяких колекціонерів, а рідкісні та незвичайні видання мають надзвичайно високі ціни. Записи голови Мао Цзедуна складаються з 427 цитат, тематично організованих у 33 розділах. Багато китайців також називають її «Думками голови Мао». Довжина цитат варіюється від речення до кількох коротких абзаців.

Наступним актуальним джерелом є постанова Центрального Комітету Комуністичної партії Китаю про велику пролетарську Культурну революцію [28]. В документі пояснюється, що на X пленумі ЦК партії восьмого скликання товариш Мао Цзедун говорив: щоб скинути ту чи іншу політичну владу, завжди необхідно передусім підготувати громадську думку, зробити роботу в

галузі ідеології. Так чинять революційні класи, так чинять і контрреволюційні класи. Відбулось схвалення цієї думки Мао, що означало зміну вектору діяльності комуністичної партії від економічних реформ до культурних трансформацій, які змінять глобально змінять історію Китаю.

Говорячи про суспільний вимір сприйняття Мао, слід розглянути писемне джерело, яке оформлювалось протягом всього XX століття. Надзвичайно інформативним є робота Юн Чжан «Дикі лебеді: три доньки Китаю» [62], де зібрано детальну інформацію про життя сім'ї протягом буремного для китайської історії XX століття. Авторка починає оповідь з того, як після окупації Китаю Японією, бабусина родина опинилася на території маріонеткової держави Маньчжоу-го. Після капітуляції Японії влада в регіоні перейшла до уряду Гоміньдану. Цей факт матиме великі наслідки для сім'ї як привід звинуватити їх у пособництві ворогам революції. Юн Чжан народилася у сім'ї партійних функціонерів. Вони були переконаними комуністами, щиро вірили, що Китай чекає на світле майбутнє і віддавали всі свої сили побудові цього майбутнього. Вони були готові на будь-які негаразди та поневіряння, що було тоді нормою. Будь-який потяг до нормального та комфортного життя вважалася буржуазним пережитком, комуніст повинен думати не про себе чи свою родину, а про партію. У Китаї відмова від особистого на користь суспільного вийшла далеко за рамки розумного і в книзі наводиться чимало прикладів. Автор також розглядає причини та історичні передумови культу Мао. Вона сама, будучи дитиною, схилилася перед цією людиною і була безмірно щаслива, що народилася саме в Китаї, а не в будь-якій капіталістичній країні. Мао був для неї моральним орієнтиром навіть тоді, тоді обидва батьки перебували в ув'язненні як «попутники капіталізму». У більшості країн з тоталітарним режимом карна роль належить державі. Китай у цьому сенсі, мабуть, явище унікальне, оскільки за часів Культурної революції знаряддям тиранії стали звичайні людям. Як часто заявляє оповідачка, Мао добре знав усі найнижчі людські інстинкти і добре вмів на них грати. Розбудивши в людях заздрість і ненависть, він просто нацькував

одних на інших. У книзі досить докладно розказано про Культурну революцію, про її головну діючу силу хунвейбінів і про те, до яких непоправних втрат вона призвела.

У джерелі криється не тільки пряма історична інформація про події, які переживав Китай, але і те, чим харчувались, де проживали та працювали китайці протягом століття. Інформація викладається від першої особи, спочатку йде історія бабусі Чанг - Ю-фан. З двох років у неї були перев'язані ноги, та у досить молодому віці вона стала наложницею високопоставленого воєначальника генерала Сюе Чжи-Хенга. Наступною йде розповідь історії матері Чанг - Бао Цінг, яка у віці п'ятнадцяти років почала працювати на Комуністичну партію Китаю та Червону армію Мао Цзедуна. І власне останньою йде життєпис авторки. Культурна революція почалася, коли Чанг була підлітком. Вона охоче приєдналася до руху хунвейбінів, хоча вона лякалася деяких їхніх жорстоких дій. Зі зростанням культу особистості Мао життя ставало складнішим і небезпечнішим. Батько Чанг став мішенню для «Червоної гвардії», коли він м'яко, але відкрито критикував Мао через страждання, завдані китайському народу Культурною революцією. Батьків Чанг заклеїли як капіталістів і зробили об'єктами публічних зборів та тортур. Як бачимо, джерело повністю описує не тільки ту буденність, яку переживало три покоління однієї сім'ї, але і містить рефлексії на тему образу та ролі Мао для історії КНР.

Наступним джерелом для дослідження є записані інтерв'ю людей, які причетні до матеріального аспекту культу Мао. Наприклад, історія 48-річного Бай Ліго, секретаря партії та голови сільського комітету Люсяньчжуан, Хебей, Північний Китай [100]. Всі займається розвитком села, де стоїть бронзова статуя Мао Цзедуна, яка вважається «червоною реліквією» та приносить немалі гроші сільській місцевості внаслідок розвитку «Червоного туризму». В його інтерв'ю міститься інформація, про те, як культ вплинув на життя людей, як він підтримується владною верхівкою та чи є рентабельною сфера розвитку образу Мао Цзедуна як китайського бренду.

Схожим записом цього плану є також свідчення одного з місцевих представників влади селища Хунгуан, провінція Сичуань [94]. Він опікується мармуровим пам'ятником колишнього Голови Мао Цзедуна на площі Хунгуан. У словах Ї Хуанг прослідковується відданість комуністичній партії. Не відомо, з якими мотивами висловлювався чоловік, однак розуміючи авторитарну систему КНР, слова про поклоніння Мао не є чимось унікальним для жителів Китаю.

Що стосується попередніх інтерв'ю, то це були свідчення громадян, які досі залишаються на території КНР. Для чіткого порівняння, необхідно залучити розповіді людей, які покинули Китай та мають більше можливості висловлюватись прямо та відкрито. При підготовці дослідження було опрацьовано колекцію відеоінтерв'ю з людьми, які пережили Велику пролетарську Культурну революцію в Китаї [46]. Проект CR/10 (Культурна революція: 10) також містить інтерв'ю з молодими китайцями, народженими після Культурної революції, які розповідають, як вони дізналися про цей історичний випадок. Культурна революція тривала 10 років, і кожне інтерв'ю триває приблизно 10 хвилин, звідси і назва проекту CR/10. Більшість інтерв'ю проводилися та записувалися особисто, а деякі – через Skype. Більшість інтерв'ю було зібрано в Сполучених Штатах, а інші були записані в Китаї, Канаді чи в інших місцях. Збір інтерв'ю розпочато у 2015 році і триває досі.

Ці матеріали становлять надзвичайно цінну базу для дослідження, адже розкривають думки, які насправді є в головах у китайців, а не ті, які нав'язала комуністична партія. Якись записи розповідали про щасливе дитинство в сільській місцевості, але потім переривались на розповідь, як режим Мао міг розлучити сім'ї. Дехто розповідав про контрверсійність періоду правління Мао, який однією людиною сприймався як час диктатури, а іншим – як золотий час юності. Однак, всі вони підкреслювали, що цей період неодмінно вплинув на кожную з родин, які жили та продовжують жити в Китаї.

Із зображальних джерел необхідно виділити плакати, які становили основну частину пропагандистської діяльності при встановленні культу Мао

Цзедуна. В дослідженні були використані плакати з колекції «Китайські пропагандистські плакати» [47]. На зазначеному веб-сайті можна знайти понад 3450 китайських пропагандистських плакатів з інформацією про їх історію, походження та дизайн. Мета колекції: представити велику та автентичну колекцію китайських пропагандистських плакатів (і деяких гравюр, вирізок та інших зображень). Він також надає додаткову інформацію у формі біографічних нотаток плакатистів, ресурсів тощо. Колекцією та роботою сайту опікується Стефан Ландсбергер, професор Лейденського університету та Міжнародного інституту соціальної історії. Колекція китайських художніх плакатів включає цифрові зображення плакатів, створених у Китаї ХХ століття. Ці плакати варіюються від плакатів, виготовлених у Шанхаї 1920-х років, до сучасних агітаційних матеріалів. Разом ці витвори дають дослідникам змогу поглянути на минуле Китаю та пропонують прослідкувати зміни, вплив і наслідки політичних діянь китайських лідерів.

Щодо китайських банкнот, які є також цінним джерелом для дослідження іміджу Мао, то було використано ресурси з підбіркою купюр КНР ще з 1953 року [45]. Було проведено порівняння сюжетів 50-х років та нинішніх банкнот, які знаходяться в обігу. Сучасні екземпляри в 1, 5, 10, 20, 50 та 100 юанів було знайдено на німецькому ресурсі приватного колекціонера, який займається боністикою [45]. Сучасні китайські гроші містять в собі зміст тих символів, які висловлює комуністична партія. І припускаємо, що зображення Мао Цзедуна на грошах свідчить про повернення до так званих канонів комуністичного Китаю та подальшої політики для розвитку ідей Маоїзму.

Речові джерела складають ще одну важливу частину дослідження, адже сучасний імідж політичних діячів складається не тільки з того, як їх сприймають на державному рівні, але і як зберігається інформація про них в побутових речах. Для дослідження значків із зображенням Мао Цзудена було використано зібрання колекціонера Клінта Твіста [90], де містяться приклади значків від перших саморобних деталей до тих, які лишились після Культурної

революції, та інші ресурси [10], де є приклади значків з портретом Мао Цзедуна.

Важливим ресурсом до вивчення матеріальної спадщини іміджу Мао є веб-сайт під назвою «Ера Мао в предметах» [88]. Тут представлено двадцять чотири різні предмети, які виготовляли, використовували та писали про часи Мао. Деякі є великими декоративними предметами, інші призначені виключно для щоденного використання. Деякі з найбільш відомих об'єктів, пов'язаних з епохою, — велосипеди, талони на пайки, палички для їжі, ручки тощо — зараз тут не представлені. Хоча біографії цих об'єктів можуть з'явитися в майбутньому, веб-сайт не має на меті представити вичерпну історію чи функціонувати як енциклопедія об'єктів. Власне ресурс підходить для вивчення зображальних жерел, таких як плакати та фотографії. Можна ознайомитися з речовими джерелами як годинники, вінілові пластинки, значки та інше.

Отже, джерельна база дослідження є надзвичайно розлогою, адже для написання роботи було використано писемні, зображальні, усні та речові джерела. Вищеперераховані предмети несуть в собі пряму і побіжну історичну інформацію, що означає, що зазначені джерела можуть повністю охарактеризувати період, який досліджується. Після десятиліть правління Мао Цзедуна залишилась безліч реліквій, аналіз яких приводить до підтвердження тези про те, наскільки сильним був культ Мао Цзедуна в Китаї та про те, як нині у сучасному Китаї з Мао-революціонера або Мао-диктатора зробити бренд Мао, впізнаваного китайця та символу китайського комунізму.

1.2. Історіографічний огляд

Мао Цзедун як особистість та політик викликає інтерес у великого кола дослідників. Його діяння аналізують як зарубіжні, так і українські синологи та сходознавці. Більшість уваги здебільшого приділена причинам та наслідкам

«Великого стрибка» та Культурної революції. Однак, існує ряд спеціалістів, які досліджують вужче коло тем.

До прикладу важливий доробок «Політична релігія в Китаї ХХ століття та її глобальний вимір» Торальфа Кляйна, історика сучасного Китаю, зосереджений на відносинах між Китаєм і світом за останні 200 років [64]. Автор розмірковує над тим, що існують різні способи концептуалізації відносин між релігією та політикою Китаї ХХ ст. Один з них полягає в дослідженні релігійної політики держави або політичної організації. У цьому випадку політичне і релігійне розглядаються як більш-менш автономні виміри. Інший полягає в тому, щоб поглянути на збіг між ними, зокрема на те, як політика взаємодіє або заміняє релігію. Такі державотворчі рухи обговорювались в дослідженні під різними назвами, такими як «політичний ритуал», «політичний культ» або «політична релігія». Т. Кляйн заявляє, що основа, на якій будувалась КНР була дуже релігійно залежною, де існувало поклоніння імператору, культ предків та різні філософські школи, які граничили з релігійними віруваннями. Тому визрівання культу Мао Цзедуну не займало багато часу. Окрім того, громадяни Китаю і досі знаходяться під його впливом, а КПК продовжує функціонувати так умовна «політична релігія».

Однак все ж для розуміння ідеологічної системи КНР є інформативними роботи українського синологу В.О. Кіктенка. Його статті «Ідеологія комуністичної партії Китаю: від революції до реформ» [9] та «Ідеї Сі Цзіньпіна про соціалізм з китайською специфікою в нову епоху: оновлення офіційної ідеології КПК» [7] розглядають офіційну китайську ідеологію та які оновлення в ній відбуваються за Сі Цзіньпіна. Аналіз відбувається на основі офіційних документів, також відбувається виокремлення їх теоретичного змісту і практичного значення. Показано, що ідеї Сі Цзіньпіна відродили маоїзм у Китаї на теоретичному та практичному рівнях шляхом посилення ролі ідеології в партійному керівництві та уряді. Це було викликано необхідністю подальшої адаптації соціалізму з китайською специфікою до нових соціально-

економічних і міжнародних умов, що призвело до повернення пріоритету політики над економікою та відновлення втрачених раніше позицій офіційної ідеології КПК у стилі Мао Цзедун, але зберігаючи використання ідей досучасного Китаю, відродженого та трансформованого в новому політичному контексті.

Праця «Від Гегеля до Мао і далі — довгий марш китайського марксизму» [55] є збіркою різних статей, які також висвітлюють вивчення теорій Мао, як наприклад теза про «перманентну революцію», яка вперше згадана напередодні Великого стрибка. Аналіз показує, що певні ідеї Мао є своєрідним відхиленням від ортодоксального марксизму. Однак у цій збірці стверджуватися, що формулювання та розробка теорій Мао вказує на те, що у своїх волюнтаристських і навіть індивідуалістичних характеристиках вони здійснили значний вплив на класичне китайське мислення. Отже ця робота варта опрацювання для розкриття антропологічної історії китайського народу та виявлення прикладу китайського марксизму.

Важливим є доробок російського дослідника Н.А. Медушевського «Образ Мао Цзедун в політичному дискурсі КНР у період з 1984 по 2019 рр.» [20]. Проблемою даного дослідження є інтерпретація політичних відмінностей поглядів на роль Мао Цзедун у створенні сучасної китайської держави. Дослідження охоплює період китайської історії з 1984 р. до теперішнього часу. Вибір даного історичного відрізка обумовлений тим, що до 1984 р. у Китаї відбувається відносна політична стабілізація і виникає політична можливість для переосмислення попереднього історичного періоду З іншого боку, кінець 1980-х гг. — це період всесвітньої трансформації та падіння соціалістичних режимів у Європі. Дана тенденція позначилася і на Китаї, спровокувавши студентські заворушення, які зажадали політичної реакції китайського керівництва. Все це не могло не призвести до зміни державної позиції та уточнення партійного курсу, у тому числі щодо засновника партії — голову Мао. У зв'язку з цим показово розбіжність позицій лідерів комуністичної партії, які по-різному реагували на соціальні виклики, але в результаті

виявилися змушені зайняти компромісні позиції, які зберігають ідеологічний баланс до сьогодні.

Окрім праць присвячених ідеології Китаю, аналіз публічної сфери Китаю є основоположним для проведеного дослідження. Яньшуан Чжан, яка отримала ступінь доктора філософії в Університеті Квінсленда, написала роботу під назвою «Публічна сфера в Китаї» [101]. Суперечки тривають давно навколо застосування концепції публічної сфери до китайського контексту, оскільки в Китаї ніколи не було еквівалентних історичних обставин для зародження публічної сфери, як у Європі XVIII століття. Цей огляд об'єднує низку важливих наукових праць, які пов'язані обговорення китайської публічної сфери, розпочатої наприкінці 1980-х років, і намагається розкрити траєкторію розвитку публічної сфери в Китаї. Авторка акцентує увагу на тому, що вивчення китайської публічної сфери має звільнитися від концептуальних обмежень і встановити власну теоретичну автономію, яка буде відповідати сучасності Китаю та його соціальних рухам.

Окрім офіційної лінії сприйняття Мао, необхідно розглянути думки дослідників про те, як китайці пам'ятають Кормчого. Антропологічні дослідження такого порядку є надзвичайно актуальними для розуміння того, як встановлювався культ Мао і чи зберігається він досі.

Робота директорки Центру східноазійських досліджень Луїса Фріберга - Орни Нафталі «Китайське дитинство у конфлікті: діти, гендер і насильство в Китаї періоду «культурної революції» (1966–1976)» [79] є важливим напрацюванням з точки зору антропологічних досліджень, які стосуються психології китайської нації. Книга охоплює низку тем, пов'язаних із дітьми, молоддю та освітою в Китаї періоду Культурної революції. Авторка розкриває теми взаємодії між змінами в уявленнях і практиках виховання та освіти дітей, приватності та суб'єктивності в Китаї, розвиток дитячої психології в період жорстоких змін китайського суспільства. Головною метою книги є показати як вимоги Мао Цзедуна та комуністичної партії виховували дітей як революційних воїнів, які вже були втягнуті в політику класової боротьби.

Вони не могли бути ізольованими від війни і повинні були брати активну участь у боротьбі. Також дослідниця розкриває головні наслідки, до яких це призвело та як виховало покоління повністю піддатливе культу особистості Мао.

Стефані Хемелрик Дональд, професорка коледжу мистецтв Університету Лінкольна, у дослідженні «Лю Дахонг — тяглість та сором у сучасному китайському постсоціалістичному мистецтві» [58] аналізує роботи шанхайський художника Лю Дахонга, який народився в 1962 році. Його картини повністю описують процес формування людини, яка переживає Культурну революцію дитиною. Одним з його основних образів є зображення Мао Цзедуна на картинах, як керівника, який завжди спостерігає з висоти. Як пояснює авторка, саме цього і намагався досягти Мао – ні одна буденна дія не могла обійтись без керманіча.

Дослідження матеріальних залишків епохи Мао є важливою складовою аналізу іміджевої політики зазначеного діяча. Джерельна база проблеми настільки велика, що потребує детального розгляду кожного окремого виду пам'яток.

Робота Хелен Ван, британської синолога і перекладача, «Мао на грошах» [93] акцентує увагу на використанні портрету Мао Цзедуна на китайських купюрах. Подібно до монет і банкнот у всьому світі, вони відігравали важливу роль в економічному та фінансовому житті, а також сприяли передачі образів нової політичної влади. З 1949 року всі звичайні банкноти в Китайській Народній Республіці випускаються Народним банком Китаю, а дизайн банкнот відображає інтереси Комуністичної партії Китаю. Власне тема зображення Мао на банкнотах стає актуальною вже після його смерті та нині підкреслюють процеси переходу Китаю на більш авторитарні шляхи управління державою.

Також наступною надзвичайно інформативною є робота цієї ж авторки, однак яка стосується дослідження значків. «Значки Голови Мао: символи та гасла Культурної революції» [92]. У роботі наводяться чисельні приклади

значків, слоганів зображених на них та варіації зображень Мао. Здебільшого увага приділена також розшифровці ієрогліфів та встановленню датування виготовлення значка. В колекції зібрані значки здебільшого періоду Культурної революції, подається їх детальне сенсове трактування. Про значки також писав американський дослідник Білл Бішоп «Значки Голови Мао Цзедуна» [41] та Клінт Твіст у роботі «Значки Мао: мистецтво, символіка та колекція пам'ятних речей голови Мао від Культурної революції до наших днів» [90].

Важливим доробком є робота «Естетика революції: китайська пропаганда за матеріалами колекція китайських плакатів Ентоні Е. Кларка» дослідниці Сари Спроус [84]. У цьому есе використовується напрацювання Ентоні Е. Кларка, американського китаєзнавця, Колекцію китайських плакатів для вивчення культурних наслідків китайської пропаганди та комерційних агіток. Він намагається поставити під сумнів силу плаката як комунікативного середовища та значення візуальних комунікативних методів у формуванні ідентичності нації. Загальна ідея полягала в тому, що поки держава надає приклади належної або правильної поведінки, це автоматично спонукатиме людей вірити в те, що вважалось «правильним». Ці матеріали надали аналіз потужності плаката як комунікативного засобу та важливості візуальні комунікативного методу у формуванні ідентичності китайської нації.

Про історію матеріальних залишків доби Мао розповідає дослідження «Мао і мистецтво Нового Китаю» Роберта Холла [56]. Автор аналізує «Маленькі червоні книжечки», значки, плакати, а також керамічні бюсти, різьблення зі слонової кістки та лакові таблички епохи Мао, які позиціонує як одні з найбільш прикладів незвичайної візуальної культури XX століття. Ця колекція об'єднує артефакти, створені протягом періоду з 1949 до 1976 року. Загалом Р. Холл приходить до висновків, що ці артефакти розкривають унікальний аспект маоїстського мистецтва та його зв'язки з доктриною мистецтва для мас. Більшість творів спочатку виготовлялися для офіційного розповсюдження, міжнародних виставок і продажу за кордоном. Вони в першу

чергу мали на меті створити бажаний образ Нового Китай для решти світу, образ Китаю як революційної утопії. Однак для китайців ніщо так не розкриває суперечливий характер того періоду, як це декоративне мистецтво.

Отже, аналізом особистості Мао Цзедун та КПК займається чимала когорта істориків. Їх роботи здебільшого присвячені наслідками політичного режиму Мао, як він продовжує існувати в епоху нових лідерів, що змушує владу пам'ятати Великого Кормчого та як його діяння адаптували до вимог комуністичної партії. Також дослідники займаються питанням сприйняття Мао китайцями старшого та нового покоління, та які норми продукує КПК для збереження поваги до засновника КНР. Щодо дослідження матеріальних прикладів іміджевої політики, то роботи здебільшого присвячуються плакатам, значкам та іншим видам джерел. У роботі було використано більше робіт зарубіжних дослідників, адже наведена тема є для українського простору нова та потребує подальшої розробки.

1.3. Методологічні засади дослідження

Для опрацювання джерел та літератури зазначеної теми було використано відповідну історичну оптику, яка спирається на використання загальнонаукових та спеціально-історичних методів дослідження. До загальнонаукових відносимо аналітико-синтетичний метод, узагальнення, дедукції та індукції. До спеціально-історичних: історико-порівняльний, щоб співставляти різні часові епохи та вияви формування іміджу Мао в зазначені періоди; історико-генетичний, щоб розуміти витоки культу Мао Цзедун та чим він завершився.

В роботі був також залучений принцип історизму та об'єктивності. Це дозволяє аналізувати будь-які об'єкти, явища та процесів з позицій їх мінливості у часі, що включає періоди поступової еволюції та різких структурних перебудов. А принцип об'єктивності вимагає використання

тільки дійсного фактичного матеріалу, а не його спотворення і не підлаштування його під готові схеми та висновки.

Основоположним поняттям даного дослідження є «імідж», термін, який знаходиться на межі політичної науки, соціології та психології. Поняття іміджу часто зводять до поняття образу, тобто поставляють його до процесу сприйняття людиною дійсності. Однак, як визначили дослідники, імідж формується у процесі соціального взаємодії. Тобто у психології імідж сприймається як образ, сформований у свідомості тієї аудиторії, на яку спрямовано вплив. Таким чином, вони розкривають «імідж» через «ставлення» до чогось або когось [25].

Імідж будь-якого об'єкта - це емоційно забарвлене ставлення до об'єкта, що виникло у сфері свідомості та/або у сфері підсвідомості аудиторії іміджу на основі образу, сформованого цілеспрямовано або мимоволі в їх психіці, в результаті прямого або непрямого впливу різних характеристик об'єкта [30]. Основною цінністю створення іміджу, з цієї точки зору, буде вивчення соціальних процесів у їхньому різноманітті та здатності до проектування та моделювання самої соціальної реальності.

В політичному плані імідж межує з його соціологічними та психологічними трактуваннями. Однак, тут він передбачає проведення відповідних маніпуляцій, які вибудовують основні характеристики сприйняття. Авторитарні держави свідомо використовують ряд інструментів для управління своїм іміжем на міжнародному рівні. Створення позитивних новин, відволікання та придушення критики та формування думки еліти допомагають зробити світ безпечнішим для диктатур.

Авторитарний імідж має дві аудиторії: масову громадськість або специфічну еліту. Крім того, це може мати дві основні форми: просування позитивних повідомлень або перешкоджання критиці держави. Наприклад зараз державне інформаційне агентство Китаю Сінхуа описує авторитарну систему країни як політично спроможну силу всередині країни, але і ту, яка не загрожує міжнародній політиці [30]. Окрім того, авторитарні держави не

просто намагаються представити позитивні образи широкій іноземній громадськості. Вони також намагаються пом'якшити або відвернути увагу від поганих новин чи критики.

Ці всі дії можна чітко прослідкувати на прикладі Мао Цзедуна, який після 1949 року почав жорстоко регулювати думку громадськості на свій рахунок. Було зацьковано еліту, критиків чекали виправні роботи або ж ув'язнення, було створення культ Мао, за недотримання якого чекали репресії. Як говорив Лі Руй, який був одним із останніх соратників Мао, у своєму інтерв'ю після його смерті: «Він не був звичайним імператором. Імператори правили імперією, Мао ж хотів володіти умами. Він почав думати, що весь усевіт належить йому, що він правитиме світом. Заговорили про світову революцію, про революцію в третьому світі. Села оточать міста, третій світ оточить Америку та Велику Британію» [5].

Для звичайних китайців він також вибудовував імідж приближеного до них. «Парадокс полягає у тому, що Мао зробив собі кар'єру від простого селянського підлітка з мотикою до вождя світу, як «надія Комінтерну», та за допомогою радянських снарядів і гвинтівок» [16]. Його завжди зображували усміхненим на значках та плакатах, а цитування його віршів та думок прирівнювалось до знання класиків філософії. Він і досі залишається для громадян Китаю творцем нової нації.

Всі зазначені вище теми стосуються публічної та приватної сфери життя китайців, на які почав впливати Мао. В дослідженні ми використовуємо термін «публічна сфера», який сформувала Ханна Арент – місце, де людина стає громадянином, бере участь особисто в обговоренні суспільних справ привселюдно виражає свої думки та обмінюється ними з іншими громадянами [34, с. 67]. Однак, ми дотримуємося думки, що використання цього терміну для тоталітарного режиму, який започаткував Мао є нерелевантним, адже всі зміни вбік демократичного розвитку були малочисельними в Китаї, а соціальні рухи такого порядку швидко подавлялись КПК навіть після смерті Мао. З цього слідує, що Мао за час свого правління монополізував публічну сферу

КНР виключно своїми судженнями на рахунок суспільних справ, а хунвейбіни закріпили ці думки для решти громадян. Іншими словами цей процес можна назвати «одержавленням» публічної сфери. Цей термін використовує Ю. Габермас, і пояснює, що це відбулось в результаті повсюдного вторгнення держави та згортання громадянського суспільства [101, с. 11]. Економічно, як сільські колективні утворення (народні громади), так і міські державні одиниці функціонували опосередковано чи безпосередньо за наказами держави та відповідали системі перерозподілу держави. У політичному плані кадри, секретарі та галузеві комітети партії були призначені всередині або розіслані до всіх виробничих одиниць та установ для контролю за працею та навіть ідеологією членів колективу, що на практиці включало незліченні політичні заняття та ідеологічні кампанії.

Виходячи з мети дослідження, слід розглянути це один пов'язаний з темою термін – «політика пам'яті». Тобто система заходів за допомогою яких історичні події запам'ятовуються і записуються, або відкидаються. Політика пам'яті у Китаї має певні риси. Вивчивши дослідницькі роботи ряду іноземних дослідників на тему китайської політики пам'яті, йдеться про важливість створення пам'ятних місць у країні, важливість полягає в тому, що після падіння імперії Цін, у Китаї сформувалася криза ідентичності, після чого китайська ідентичність та політика пам'яті будувалися на основі возз'єднання китайців з їхніми предками, корінням та інтерпретації історії.

На даному етапі існує таке поняття як «політика пам'яті з китайською специфікою». Це поняття передбачає характерні відмінні риси: постійне вирішення протиріч, викликаних кризою ідентичності, спроби створення єдиної китайської нації через обґрунтування історичної близькості ханців та національних меншин, централізованість процесу прийняття рішень при трактуванні історичних подій з боку КПК, а також вибіркового підходу до подій, який полягає у навмисному виключенні історичних подій із суспільно-політичного контексту через відсутність офіційної позиції чи невідповідність оцінок події офіційної ідеології країни [31, с. 34].

Коли влада зіткнулася з проблемою критики Мао Цзедунa, китайські вчені уми розпочали кампанію зі спростовування критики політики Мао. Метою влади стало уникнути у цій ситуації критики соціалізму загалом і КПК. Китайська комуністична партія не забуває Мао Цзедунa не тільки через загальні китайські традиції, але і тому, що комуністи досі залишаються при владі і їм необхідно підтверджувати свою легітимність. Щоб закріпити у свідомості китайців образи та символи влади, створюються пам'ятки, громадяни можуть асоціювати з політичним устроєм та державним правлінням, наприклад історичні будинки, мавзолеї та інші «Червні пам'ятки». Власне ці місця відповідають за свідомий акт передачі світоглядно значимої інформації про минуле шляхом увічнення певних осіб і подій. Цінність цих пам'яток полягає у тому, що вони представляють мудрість партії, яка веде людей. Лінія будується між об'єктом, сімейною історією, Партією та окремою дитиною, керуючись спробою Партії побудувати явні стосунки між ними [96]. Можна зрозуміти цю кампанію як спробу партії створити «сконструйовану ностальгію», у якій КПК встановлює емоційний зв'язок між молодим поколінням та їхніми предками-революціонерами через практику розповідання червоної історії об'єкта.

Щодо конструювання неофіційного або ж масового уявлення про історичні події та явища, представлені у буденній свідомості, то слід відзначити, що воно формується за допомогою великого кола речових пам'яток, які також підлягають детальному дослідженню. Саме через це велику увагу було приділено матеріальній складовій іміджевої політики, адже об'єкти мали вирішальне значення в епоху Мао. «Маленька Червона книжечка», пропагандистські плакати чи значки Мао. Вони стали синонімом життя в Китаї після створення Народної Республіки в 1949 році.

Кожен із цих об'єктів має свою історію: про його дизайн і виготовлення, використання та повторне використання, про те, як люди володіють ним, бажають або відкидають його. Таким чином об'єкти можуть запропонувати інший погляд на соціальну, культурну, економічну та політичну історію цього

періоду. На щастя, в історика є багато першоджерел, з якими можна працювати. Крім того, об'єкти залишили текстові, візуальні та звукові сліди в інших джерелах, від картин, плакатів і фотографій до газет, журналів, мемуарів, літератури, сценаріїв пісень і танців, відео- та аудіозаписів та іншого. Незалежно від того, як ми вивчаємо об'єкти, вони допомагають нам відкривати досвід минулого, що виходить за межі історій так званих «великих людей» і основних політичних наративів.

Як пояснюють колекціонери цих речей, то «...для багатьох людей червоні предмети колекціонування — це колекціонування власної душі, молодості та ентузіазму» [96], тим самим вони підкреслюють роль, яку маоїстська етика відігравала в молоді багатьох колекціонерів, і пов'язуючи цю систему етики до матеріальної культури епохи.

Отже, методологічні засади даного дослідження вимагають використання чітких загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Для написання дослідження було залучено певну кількість термінів, які походять із соціологічної науки. Було роз'яснено головні поняття, на яких будується робота, а також а також аргументується вибір відповідних джерел для опрацювання.

Завершуючи розділ, маємо констатувати, що в ньому визначено базові теоретичні засади проведення дослідження, надано характеристику основним групам залучених джерел — писемних, візуальних, нумізматичних, філуменістичних тощо. Відповідно до опрацювання типів джерел було проаналізовано історіографію дослідження. Кількість авторів, які займалися вивченням подібних питань є досить велика когорта, але залишаються прогалини у дослідженнях, які вимагають уточнень. Враховуючи вищесказане тема магістерської роботи є надзвичайно актуальною до розгляду та має великий інформаційний потенціал.

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНО-СУСПІЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ МАО В КНР

2.1. Нормування репрезентації постаті Мао Цзедуна Комуністичною партією Китаю

Перший лідер Китайської Народної Республіки – Мао Цзедун є особистістю досить неоднозначною для китайського народу. Але, без сумніву, ця людина вплинула не тільки на політику країни, а й життя пересічних громадян. Мао був однією з головних постатей серед тих, хто сприяв становленню КНР, і саме він на площі Тяньаньмень проголосив її створення 1 жовтня 1949 року. Доктрина маоїзму досі залишається ідейною основою китайського суспільства і визначає політику країни на світовій арені.

1945 року вся повнота влади опинилася в руках Мао Цзедуна. На 1-му пленумі ЦК Мао було призначено Головою ЦК, Політбюро, Секретаріату ЦК та Військової ради ЦК. Також було прийнято нову редакцію «Рішення з деяких питань історії» та статуту КПК, в яких ще яскравіше було відзначено роль Мао Цзедуна в історії КПК [11, с. 31].

До 1957 р. у Мао Цзедуна дозріла думка про необхідність чисток в державному апараті партії, щоб уникнути будь-якої критики та зміцнити власний культ. Йому потрібно було подолати своїх опонентів верхнього ешелону партії, спираючись на бюрократію середньої ланки. З цією метою Мао ініціював кампанію під гаслом «Нехай розквітають сто квітів, нехай суперничають сто шкіл» [22].

Місією кампанії декларувалась боротьба з бюрократизмом та «розумна критика» партійної політики. Через те, що кампанія обернулася для КПК розгромною критикою з боку інтелігенції та студентства, які висловили невдоволення, «праві елементи» були піддані тотальній «чистці». Близько півмільйона чоловік були у таборах трудового перевиховання [11, с. 32]. Партійних діячів було засуджено за нібито допущені помилки при проведенні економічної політики. Таким чином, було підготовлено базу для проведення «Великого стрибка».

У 60-х рр. XX століття культ особистості Мао Цзедуна посилювався, і його ім'я продовжувало звучати на радіо. Оригінальна західна класична музика поступово замінювалася піснями, що вихваляють лідерство Мао Цзедуна. Його обличчя все частіше з'являлось на пропагандистських плакатах, «Червоні книжечки» виходили чисельними тиражами, а критика діянь лідера каралась репресіями. Це все стало підґрунтям для проведення масової політичної кампанії під назвою «Культурна революція», а уже в серпні 1966 р. відбулася постанова Центрального Комітету Комуністичної партії Китаю про її початок [29].

Саме підчас Культурної революції культ особи Мао набув найбільших обертів здебільшого завдяки пропаганді, що стояла за ним, і допомагала йому відновити підтримку громадськості. З моменту заснування Китайської Народної Республіки, кожне десятиліття Комуністична партія започаткувала нову політику, і це супроводжувалося пропагандистськими кампаніями, щоб поширити інформацію про цю політику та забезпечити її реалізацію. У центрі цих політичних маніпуляцій завжди був Голова Мао. Коли Мао почав Культурну революцію, він отримав стійкий контроль над державною пропагандистською машиною. Але щоб підняти свій культ особи, підтримувати імідж та відновити владу, Мао потрібно було використовувати не тільки базові засоби: офіційні ЗМІ – радіо, газети і журнали. Основним методом, який він використовував, були плакати з великими символами, які були простими білими полотнами з чорними революційними гаслами. Мао використовував їх для передачі своїх політичних послань і розширення його культу. Іншим використовуваним методом було залучення значків Мао, які були доступними у виготовленні на використанні. Завдяки цьому Мао переніс свій культ до найбільш бідних районів Китаю, заохочуючи громадськість до своєї справи та надсилаючи їм чітке повідомлення підтримувати його владу [87].

Іншим способом для Мао розвинути свій культ особистості була книга «Цитати голови Мао Цзедуна», також відома як «Маленька Червона книжечка». Ця книга була результатом інтенсивної пропагандистської

кампанії, розпочатої Лінь Бяо за декілька років до початку Культурної революції. Пізніше Лінь Бяо був відповідальним за підтримання культу Мао. Цитати Голови Мао Цзедун мали глибокий вплив на китайське суспільство. Перше видання, спочатку надруковане для членів КПК, мало тираж 4,2 мільйона, але до літа 1965 року з друку вийшло понад 12 мільйонів примірників [68].

Власне Культурна революція створила сплеск пропаганди на підтримку Мао, яка показувала лідера в різних ролях. Ця пропаганда підкреслювала його важливість як керманіча, стратега, вчителя та полководця. Однак вже після смерті Мао в 1976 р. його діяння починають відходити на другий план. Було засуджено всіх найближчих прибічників Мао, а в Комуністичній партії почалась боротьба за владу. Як заявляє китайська дослідниця Ю. Чжан у монографії «Невідомий Мао», Мао Цзедун під кінець життя підозрював всіх діячів партії в запланованих державних переворотах та не підпускав до себе близько нікого з них [35]. Китасзнавець Ф. Бурлацкий також наводить факт, що Мао у спілкуванні з Ден Сяопіном повторював, що якщо він замислює переворот, то нехай це відбудеться після його смерті, «... перед своєю смертю я хотів створити авторитет «наступників», але не розраховував, що може статись навпаки» [1, с. 393].

Всупереч враженню, яке залишили радикальні перетворення після 1978 року, Комуністична партія Китаю ніколи офіційно не відмовлялася від Мао. Незважаючи на пониження, якого він зазнав протягом останніх трьох десятиліть у Китайській Народній Республіці та за її межами, Мао Цзедун продовжує займати центральне місце в офіційній історії Китайської революції, її минулого та сьогодення. Якими б особистими почуттями не володіли китайські лідери, але вони досі офіційно пропагують лінію, згідно з якою Комуністична партія продовжує роботу, розпочату Мао: будувати сильну соціалістичну державу, засновану на марксизмі, який був пристосований до національних обставин відповідно до вимог часу. Як і можна було очікувати, вони вважають, що ця робота почалася десь у 1930-х роках, а потім збилася з

середини 1950-х до кінця 1970-х на більш ніж два десятиліття з лівим екстремізмом Культурної революції, перш ніж її відродять його наступники.

Кінець 1983-1989 рр. – це період ще активнішого вивчення життя Мао Цзедуна і пропаганди його ідей. Наукова діяльність активно розвивається, а жовтні 1986 р. з урахуванням багатьох професійних організацій було створено національне «Наукове суспільство теорії та практики ідей Мао Цзедуна». Під керівництвом партії активно публікуються праці Мао Цзедуна [20, с. 17].

Активна пропаганда та вивчення праць Мао Цзедуна були пов'язані з тим, що ні в суспільстві, ні в партії немає абсолютної єдності поглядів, у тому числі у питанні критики Мао Цзедуна і необхідності дотримуватися його завітів все ще не було. На 2-му пленумі ЦК КПК 12-го скликання в жовтні 1983 р. Ден Сяопін виступив з промовою, в якій було висунуто тезу про необхідності боротьби із «духовним забрудненням». Сутністю «духовного забруднення» Ден Сяопін називає «поширення усіляких гнилих, занепадницьких поглядів буржуазії та інших експлуататорських класів, підігрів настроїв недовіри до справі соціалізму та комунізму, до керівництва Компартії» [20, с. 17]. Ден Сяопін у 1980 році також застерігав: «Коли ми пишемо про помилки Мао Цзедуна, ми не повинні перебільшувати, бо інакше ми його дискредитуємо, а це означатиме дискредитацію нашої партії та держави» [50].

Замість того, щоб зректися спадщини Мао, постреволуційний режим у Китаї намагався залучити його на підтримку політики «реформ і відкритості». Починаючи з Ден Сяопіна після 1978 року, офіційна історіографія проводила різницю між Мао- революціонером і Мао-архітектором «китайського марксизму» – марксизму, який об'єднує китайське суспільство. «Червона книжечка» Мао Цзедуна розглядається як вираження не лише його особистості, а й колективного керівництва партією. У найновіших уявленнях «китайський марксизм» розглядається як такий, що розвивався у дві фази: нова демократія, яка привела до влади Комуністичну партію в 1949 році, і «соціалізм з китайською специфікою», започаткований за Ден Сяопіна та

розвинений за його наступників, і який представляє подальший розвиток думки Мао Цзедуна [50]. Керівництво Ху Цзіньтао доклало агресивних зусиль, щоб зобразити «китайський марксизм» як найпередовіший розвиток марксизму, який також може служити моделлю для інших. Ці інтерпретаційні операції врятували Мао для національної революції та легітимності Комуністичної партії.

Переосмислення «правильної» думки Мао було особливо важливим завданням на початку періоду реформ, коли все ще були сильні та популярні маоїсти, щоб перешкодити різкій відміні політики Культурної революції та ідеологічної орієнтації, якою вони керувалися. Це міркування поступово зникне після трагедії на Тяньаньмень 1989 року. У міру того, як у 1990-х реформи набрали швидкості, тепер стимульовані новим усвідомленням глобалізації, Мао вже не був тією загрозою, якою він був раніше, про що свідчить переважно толерантна реакція режиму на «Лихоманку Мао» (Maο Zedong re 毛泽东热), яка супроводжувала святкування 100-річчя від дня народження Маο в 1993 році. Приблизно в цей час також почалося серйозне переписування перших трьох десятиліть історії КНР, кульмінацією якого стала «Історія партії», яка було опублікована до 90-ї річниці заснування КПК [67].

Ототожнення думки Маο Цзедуна з колективною мудрістю партії, припускало не тільки те, що майбутні лідери могли порушити трактування думок Маο Цзедуна, але й те, що ідеї Керманича були розробкою і все ще перебували в процесі становлення після смерті Маο. З іншого боку, думка Маο Цзедуна як вираження колективного керівництва партією була піднесена до рівня, де вона існує поза помилками окремих лідерів. Помилки були неминучими для живих людей, сам Маο заявив у 1945 році, додавши, що лише ненароджені та мертві не роблять помилок [66]. Він визнав багато помилок, яких він та інші (включно з Марксом і Енгельсом) зробили в ході революційної

діяльності. Але коли думка Мао Цзедуну була закріплена на сьомому партійному з'їзді того року, ці помилки були виключені.

Період з 1994 по 2003 р. позначається як час плавного розвитку досліджень ідей Мао Цзедуну та його життя: наукові дослідження стають глибшими. Плавний розвиток виражався в публікації різних робіт, присвячених Мао Цзедуну та його ідеям, вчені все більше розглядають Мао як об'єкт наукових досліджень та проводять ці дослідження в рамках академічних норм [20, с. 23]. У політиці ідеям Мао Цзедуну та історичної ролі Мао Цзедуну поступово приділяють менше уваги, ніж раніше, але інтерпретація його образу не зазнає змін. Безумовно, Мао не зник із промов партійних керівників, правонаступники Мао Цзедуну обов'язково висловлюють йому свою повагу і на особливо важливі державні заходи одягають одяг Чжуншань, так само відомий як френч Мао, який став для китайців символом національного суверенітету.

Однак тепер основу ідейно-теоретичної платформи КПК становить «соціалізм з китайською специфікою», який, як постійно наголошують керівники країни, заснований на ідеях Мао Цзедуну і є результатом їх розвитку. До прикладу 1999 р. відбулося святкування 50-річчя заснування КНР. Промова Цзян Цземіня була лаконічною, Мао згадував мало. Він лише загалом дає оцінку історії Китаю, говорить про труднощі та успіхи китайської держави: «50 років тому тут Голова Мао Цзедун оголосив світові про народження Нового Китаю. З того часу китайський народ піднявся, розвиток китайської нації вступив у нову епоху» [20, с. 24].

У ЗМІ Мао Цзедун також згадується рідше, політичні статті присвячені новим концепціям в ідеології. Так, у передовому китайському виданні «Женьмінъ жибао», присвяченій 81-й річниці створення КПК, чільне місце посідає теорія «соціалізму з китайською специфікою», яка є «корінням пов'язана з марксизмом-ленінізмом та ідеями Мао Цзедуну».

Неодмінно партія продовжує відзначати ювілеї Мао Цзедуну. У 2003 р. відбулося святкування 110-річчя від дня народження Мао Цзедуну. Ху

Цзіньтао, новий Генеральний секретар ЦК КПК та інші керівники відвідали Будинок пам'яті Мао Цзедун і «віддали йому данину благоговійної поваги». На нараді Ху виголосив промову, в якій Мао охарактеризовано як «великий марксист, великий пролетарський революціонер, стратег і теоретик, великий патріот і національний герой», «головний засновник КПК і КНР, великий лідер усіх народів Китаю!» [11, с. 50]

З 2004 р. по сьогодні образ Мао Цзедун в офіційному політичному дискурсі КНР не змінювався. Серед населення оцінки ролі Мао Цзедун різняться: хтось ностальгує і з теплотою згадує «Великого керманича», а хтось висловлюється за переоцінку Мао, але таких меншість, оскільки партія приділяє серйозну увагу ідеологічному вихованню не лише партійців, а й усього населення КНР, особливо молоді. Разом з тим Мао все ж притягнули до відповідальності за те, що відбувалося під час Культурної революції. Його діяння розцінили як 70% - правильність теоретичних засад та діянь, а інші 30% - помилки при реалізації політичних кампаній [36].

За останнє десятиліття президент Китаю Сі Цзіньпін ініціював низку жорстких кроків, які стають все більше схожими на політику, яку проводив Мао Цзедун. Він записав свої «думки» в китайську конституцію, наголошував на абсолютному лідерстві Комуністичної партії Китаю у всіх аспектах суспільства, посилив контроль за приватним сектором (наприклад, придушення великих технологічних фірм) і навіть іноземних фірм, а також подвоїв підтримку державних підприємств. Сам Сі багато в чому наслідує Мао, включаючи його жести, одяг і риторичку [76].

До приклада також маоїстський лозунг, який Сі часто повторює: «Схід, Захід, Північ, Південь і Центр. КПК контролює все», може здатися безглуздом, але зміст буквально цілком зрозумілий: КПК, безсумнівно, керує державою, а також відіграє важливу роль в економіці та інших соціальних справах. Ця ідея відображає віру Мао в те, що партія повинна бути сильною у вирішенні соціально-економічних справ, і давню китайську традицію ставити державні сили вище економічних, тримаючи останні під контролем. Мао дотримувався

ідей Леніна про однопартійне комуністичне правління, і зберігання КПК лідерства в сільському господарстві, торгівлі, освіті, військовій діяльності та політиці, що було підтверджено Сі Цзіньпіном і вписано в Конституцію КПК у 2017 році. КПК навіть «контролює зброю» або ж армію; тобто Народно-визвольна армія підпорядковується не уряду, а партії [76].

Однією з рис наслідування політики Мао Цзедуна стає контроль історії та бажання уникнення радянського шляху. Західні дослідники, як правило, об'єднували всі комуністичні системи разом і помилково використовували радянський трафарет для розуміння Китаю. Китайські лідери вважають, що до розпаду Радянського Союзу призвела внутрішня критика попередніх лідерів і політики. Сі Цзіньпін неодноразово заявляв, що Радянський Союз був попередженням для КПК, тому він брав участь у боротьбі з так званим «історичним нігілізмом», який є вигаданою КПК ідеєю для характеристики будь-яких точок зору, які суперечать офіційній версії КПК історії в спосіб, який підриває легітимність партії [39]. Наступники Мао та КПК ніколи не заперечували Мао, як це робив Микита Хрущов щодо Сталіна. Швидше, КПК прославила Мао як святого, підкреслюючи внесок і досягнення Мао та замовчуючи людські трагедії, які він створив, такі як Великий стрибок і Культурна революція, у різних офіційних оцінках і новій офіційній історії КПК.

Український сходознавець В.О. Кіктенко пояснює: «Всі вищі керівники Китаю надавали великого значення ідеології, про що можна дізнатися з робіт Мао Цзедуна, Ден Сяопіна, Цзян Цземіня, Ху Цзіньтао, а сьогодні на це звертає увагу й нинішній Голова КНР і Генеральний секретар КПК Сі Цзіньпін. На відміну від посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи, а також Росії, в КНР правлячою партією залишається КПК, яка ніколи офіційно не засуджувала марксизм-ленінізм і відповідно сповідує комуністичну ідеологію. Незважаючи на більш прагматичну і раціональну Політику реформ і відкритості, ідеологія залишається в центрі політичної системи КНР» [8 с. 72].

На думку дослідників, у наступне десятиліття при владі Цзіньпіна Китай все більше повертатиметься до ідеології та комуністичної ортодоксії Мао Цзедуна, тенденція, підтверджена нещодавним паломництвом Сі Цзіньпіна у віддалене місто, відоме як колыска революції Комуністичної партії – Яньань [57]. Через кілька днів після того, як президент отримав безпрецедентний третій термін на посаді голови Комуністичної партії Китаю, він перевіз свій нещодавно призначений постійний комітет політбюро – вищий керівний орган Китаю, який тепер заповнений його союзниками – до Яньань у північно-західній провінції Шеньсі, куди комуністична партія Китаю відступила та відновила свою силу під час громадянських воєн з 1935 по 1948 рік. Яньань – це місце, де Мао встановив свою верховну владу в комуністичній партії, поки вона намагалася вижити під правлячими націоналістами. Державне телебачення цитує Сі Цзіньпіна, який наголошує на тому, як партія пережила військову облогу та економічну блокаду в сільській місцевості Яньань за політики самозабезпечення Мао. «Він демонстрував свій «червоний» ген і те, що він є спадкоємцем ортодоксальності», — сказав Чень Даоїнь, колишній доцент Шанхайського університету політичних наук і права [97]. Аналітики кажуть, що, пропагуючи свій візит до «червоної Мекки», Сі стверджує свій статус політичного спадкоємця Мао Цзедуна та проголошує повернення Китаю до комуністичних ідеологій [61].

Отже, ми можемо бачити перехід від культу особистості Мао до увіковічення його як людини, яка побудувала новий Китай. Комуністична партія Китаю базуючись не тільки на марксистських принципах, але ще на принципі поваги до предків ніколи не зможе визнати помилки Мао Цзедуна, щоб не дискредитувати ні засновника КНР, ні всіх наступних лідерів та їх політичні траєкторії. Усі наведені вище аргументи є вирішальними для китайців у дискусії про роль Мао Цзедуна в історії. Сама система цінностей китайців, заснована на конфуціанстві, ранжує дії Мао Цзедуна за рівнем поваги. Найважливіше – держава, творцем якої був Мао Цзедун. Благо держави – на першому місці. Конфуціанство не дозволяє китайцям розвінчати

культ Мао Цзедуна, оскільки це суперечить основоположному принципу - повагу та покірність керівнику. Нині Сі Цзіньпін переходить до свого третього терміну правління, його політика стає все більш схожою до авторитарного режиму Мао Цзедуна. Усі попередники Сі за два останні десятиліття залишалися при владі не більше як два п'ятирічні терміни. Якщо раніше економічне диво та зміцнення авторитету Китаю у світі пояснювалося високим ступенем організації партійних інститутів, то тепер держава відкрито повертається до культу особи, небаченого з часів Мао Цзедуна. Це все неодмінно переплітається зі збереження іміджу Мао як вождя, зразкового комуніста та інтерпретатора марксизму під китайські реалії.

2.2. Місця пам'яті та символи вияву влади Мао Цзедуна

Традиційність китайської культури, яка формувалась тисячоліттями, важко витіснити навіть комуністичними режимами, які воліли її змінити впродовж більше ста років. У культурі Китаю в цілому спостерігається позитивне сприйняття влади, адже ці істини походять ще зі вчення Конфуція та інших основоположних напрямків китайської філософії. Навіть незважаючи на те, що в Китаї, як і в будь-якому іншому суспільстві, є випадки опозиційних рухів. Наприклад, історичний досвід КНР презентує події тридцятирічної давності на площі Тяньаньмень як вихід проти корупції, політичного монополізму КПК та суспільної бідності. При цьому в уявленнях громадян КНР, що репрезентуються в культурному просторі Китаю, влада несе у собі потужну силу, прогрес та розвиток.

В історичній ретроспективі Китаю здебільшого переважає персоніфіковане уявлення про владу в образах як сучасних китайських політичних лідерів, так і в образах історичних персон: імператорів, Мао Цзедуна, Ден Сяопіна. Це свідчить про збереження у китайському суспільстві традиційних уявлень про спадкоємність влади [24, с.63]. Припускаємо, що

саме через це початок третього терміну правління Сі Цзіньпіна не викликав протестів у китайському суспільстві.

Говорячи про місця вияву влади або збереження її історичного значення, у свідомості китайців влада символізується з певними архітектурними комплексами. При цьому репрезентація влади в архітектурі обмежуються спорудами стародавнього періоду, середніх віків та XX ст. та практично не поширюється на сучасні архітектурні об'єкти [23, с. 12].

Відповідно до теми дослідження у розділі розглядаються архітектурні об'єкти та пам'ятні місця виявлення політики та увіковічнення Мао Цзедуна. Зазначені місця для відвідування в Китаї існують під загальною назвою «Червоний туризм». Це множина культурних пам'яток властивих для країн з комуністичним минулим або сьогоденням. Цей напрямок туризму є здебільшого внутрішнього споживача, який відвідує пам'ятки для «зближення» з партією або для так званого комуністичного виховання. Ці пам'ятки є також цікавими для відвідування і міжнародним туристам, але для китайців вони скоріше слугують обов'язком, ніж розвагою.

Незважаючи на те, що концепція «Червоного туризму» існує десятиліттями, вона не була офіційно включена в національний туристичний план країни до 2004 року. Нинішній лідер Китаю Сі Цзіньпін багато разів просував «Червоний туризм» з моменту приходу до влади наприкінці 2012 року, сприяючи швидкому зростанню цього колись нішевого сегменту серед місцевих органів влади та внутрішніх туристів. Як наслідок, останніми роками «Червоні місця» значно розширилися по всій країні – висвітлюючи все: від меморіалів до комуністичної революції до дерев, посаджених комуністичними лідерами [59].

Витоки цього руху знаходимо ще у 60-х роках XX століття. Ще до початку Культурної революції, громадяни, які хотіли проявити свою відданість Мао і його політиці повинні були відвідати визначні місця, де колись жив Мао Цзедун. «Шлях мав охопити «меморіальні місця революційної історії», зокрема місце народження Мао Цзедуна (Шаошань),

місце, де Мао став керівником КПК (Цзунь), та декілька інших міст. Головною метою подорожуючих, звичайно, була зустріч з великим керманічем, але уже 1967 року такі походи були офіційно заборонено через велику кількість бажаючих» [13, с. 267].

Червоний туризм базується на революційних історіях про створення КПК, Війну опору проти японської агресії, Громадянську війну в Китаї та заснування Китайської Народної Республіки. Як позиціонують це очільники локальних пам'яток - головною метою червоного туризму є зміцнення лідерства уряду, підвищення національної освіти та національної ідентичності населення, а також зменшення розривів у регіональному розвитку [99]. У Китаї «Червоний туризм» особливо популярний у День партії, тобто 1 липня на річницю заснування Комуністичної партії Китаю. Окрім того, цей напрямок поєднує в собі незліченну кількість пам'яток. Наприклад, лише одне місто, Яньань, має їх понад 140 і тільки за 2019 рік це місто прийняло 73 мільйони туристів. І за останні три роки кількість туристів тут зросла втричі, що позитивно вплинуло на економіку місцевого рівня [13, с. 268].

Яньань є священною землею революції Комуністичної партії Китаю. Це була революційна база Мао Цзедуна, коли Червона армія прибула туди наприкінці 1935 року. Місто налічує Революційний музей Ванцзяпіна (місце Центральної військової комісії та штаб-квартири восьмої армії під час окупації Яньань, яка тривала з 1935 року по 1948 рік), гора Фенхуан (місце Центрального комітету Комуністичної партії Китаю), пагорб Баота та інші [86].

Однак одним із найвизначніших міст для відвідування є Шаошань - батьківщина Мао Цзедуна. Тут існує сім туристичних зон з 82 туристичними точками. Головні визначні пам'ятки – Резиденція Мао (Додаток А, Рис. А.1) Меморіальний зал, бронзові статуї лідера, Виставковий зал реліквій Мао Цзедуна, кам'яні скрижалі з віршами Мао та меморіальний сад.

Ще одним важливим для відвідування містом є Цзунь в провінції Гуйчжоу. Воно славиться десятками «червоних» місць, і найвідомішим з них

є зал конференції Цзуньї. Конференція Цзуньї відбулася в 1935 році під час Великого походу (1934 -1936 рр.). Саме на цій конференції Мао Цзедуна було вперше обрано лідером Комуністичної партії Китаю [81].

Більшість турів ретельно підготовлені, щоб показати «чисту» версію історії партії. Експозиції будуть демонструвати музеї у Шанхаї, де в 1921 році відбувся перший партійний з'їзд, і будинки Мао в горах Цзінганшань і Яньань, але поза контекстом залишається будь-які нагадування про криваві партійні чистки в Яньані, мільйони людей, які померли від голоду під час «Великого стрибка», або переслідування та смерті, розв'язані Культурною революцією.

Загалом з 2005 року пам'ятки «червоного туризму» підтримувалися та розвивалися урядом Китайської Народної Республіки, маючи намір стати ключовим елементом процвітаючої індустрії туризму, водночас слугуючи джерелами політичної ідентичності, з метою збереження комуністичної складової у підростаючого покоління.

Незважаючи на велику увагу, яку центральний уряд і Комуністична партія приділяли цим місцям, їх розвиток не йшов за фіксованим планом, а постійно оновлювався та пристосовувався до національних і місцевих обставин. В зв'язку з цим перспективи отримання фінансової підтримки для розвитку туристичних об'єктів навіть у віддалених частинах країни призвело до того, що місцеві жителі ажіотажно виявляли місця, які не увійшли до цього списку. Важливо зазначити, що не всі ці пам'ятки створені або керуються виключно державними органами. Існує низка приватних музеїв і виставок, які, хоч і офіційно визнані, намагаються відхилитися від офіційної моделі представлення минулого.

Загалом розділити «червоні пам'ятки» можна на такі категорії:

- Пам'ятки, присвячені місцям історичних подій, які є центральними для розуміння Китаю XIX-го та XX-го століть;
- Музеї, які відтворюють історичне минуле;
- Місця, де народилися та/або діяли відомі історичні особи, а також їхні могили та місця вшанування [83].

Нині потужним поштовхом для «Червоного туризму» стала пандемія, оскільки китайські туристи змушені залишатися вдома, внутрішні мандрівники дали новий поштовх індустрії. Як заявляє Мімі Лі, доцент Політехнічного університету Гонконгу: «У 2020 році кількість червоних туристів перевищила 100 мільйонів і склала 11% внутрішніх подорожей» [59]. Було розроблено унікальні маршрути, деякі з турів включають такі активності, як читання присяги до Комуністичної партії Китаю (Додаток А, Рис. А.2) та спів революційних пісень (Додаток А, Рис. А.3).

Побоюючись того, що партія може втрачати свою актуальність для китайців — особливо для молоді — теперішній голова КНР сказав, що революційна освіта повинна починатися з немовлят, «щоб «червоний ген» міг проникнути в їхню кров і серця та спрямовувати молодих людей формувати правильний погляд на світ» [86].

Однак дослідники цього питання часто висловлюють правдиву думку, що це фальсифікована версія історії, деякі з них також відзначають, що «червоний туризм» є надзвичайно сильною пропагандою, яка дозволяє КПК не втрачати свої політичні позиції та залучати навіть більш молоді до важливих для Партії подій. Річард МакГрегор, старший науковий співробітник Інституту Лоуї в Австралії та експерт з китайської політики висловив своє бачення таким чином: «Історія лежить в основі пропаганди в Китаї. Для партії життєво важливо, щоб люди відчували емоційний зв'язок із цією історією. Окрім того річ у Китаї полягає в тому, що існує лише одна історія походження та розвитку КНР, і вона не підлягає дискусії» [86].

Повертаючись до теми виявлення влади в архітектурних пам'ятках Китаю, слід навести статистику подіну Є. О. Мусалітіною [23]. У ній зазначається, що з двохсот опитаних осіб різних вікових груп, професійної приналежності з різних регіонів Китаю відповіли, що площа Тяньаньмень у Пекіні (23% опитаних) та палац народних зборів (18% опитаних) найбільше асоціюються з владою [14, с.172]. Така статистика є цілком очікуваною, адже

на головній площі Пекіну знаходиться мавзолей Мао Цзедуна, а палац народних зборів примикає до неї.

Мао бажав, щоб після смерті його було кремовано, однак це бажання проігнорували, а тіло забальзамували. Оскільки забальзамований Мао потребував почесного місця, будівництво Меморіального залу Голови Мао було виконано в рекордно короткі терміни. Він був відкритий у травні 1977 року – лише через вісім місяців після смерті [77]. Велична споруда має два поверхи та включає сорок чотири гранітні стовпи на великій бордовій гранітній основі, що тримає золотий двосхилий дах (Додаток А, Рис. А.4). Північний великий зал, меморіальний зал і південний великий зал розташовані на першому поверсі будівлі. На другому поверсі знаходяться меморіальні кімнати, які демонструють досягнення Мао та інших лідерів, зокрема Чжоу Еньлая, Лю Шаоці, Чжу Де, Ден Сяопіна та Чень Юня. Крім того, на цьому знаходяться мармурові статуї цих шести лідерів. Рештки Мао Цзедуна лежать у кришталевій труні в Центральному залі та прикриті прапором Комуністичної партії. Мавзолей Мао важливий для КПК не тільки як акт збереження пам'яті про «Великого Кормчого», але ще і тому, що він допомагає розвивати комерційний його образ, адже сувенірні лавки надають широкий спектр продукції: портрети, годинники, бюсти, сумки, цитатники, запальнички тощо (Додаток А, Рис. А.5).

Окрім архітектурних пам'яток Мао залишається присутнім у містах по всьому Китаю у вигляді понад 2000 статуй, споруджених на його честь [75]. Зведення великих статуй Мао колись було звичним явищем у Китаї, особливо в роки Культурної революції 1960-х і на початку 70-х років. Однак після його смерті в 1976 році будівництво нових статуй припинилося, а деякі з них були знесені. Але підтримка Мао та маоїзму зростає в сільській місцевості, і в останні роки з'явилися нові статуї: дві були встановлені в 2013 та 2014 роках у селах Хебея (Додаток А, Рис. А.6) та сусідньої Хенані [100]. Також у провінції Хенань, гігантська золота фігура покійного лідера (Додаток А, Рис. А.7) була розібрана через відсутність офіційного схвалення партії.

Наступним прикладом є біла мармурова статуя Мао Цзедуну на площі Хунгуан, селище Хунгуан, провінція Сичуань (Додаток А, Рис. А.7) показує лідера як чоловіка середнього віку в розстібнутому пальто, оточеного трьома людьми. «Він був зведений міською владою 16 березня 1995 року на честь візиту Мао в 1958 році», — каже представник місцевої влади [94].

Наступний екземпляр пропагандистського мистецтва знаходиться близько біля однієї з баз військово-морського флоту на найпівденніших островах Сіша в Хайнані (Додаток А, Рис. А.8) Статуя Мао дивиться в океан і розмахує рукою. Коментуючи її особливе розташування, один із територіальних очільників, каже, що саме ця статуя зображує Мао справжнім солдатом, вартовим, який охороняє узбережжя країни [94].

Здебільшого будівництво цих статуй зробило Мао центром культу особистості. Але більшість пам'ятників засновнику Народної Республіки зруйновані, включно з пам'ятником у Цінхуа, після закінчення Культурної революції в 1977 році. Але оскільки багато людей все ще вважають Мао богом, який може розвіювати злі духи і приносити удачу, не всі наважувалися знести статуї. Таким чином, понад 190 статуй збереглися від Культурної революції до наших днів.

За останні кілька років деякі поховані статуї Мао відродилися завдяки розвитку будівництва нової нерухомості. У 2003 році статую Мао було розкопано після того, як вона 25 років пролежала похованою на будівельному майданчику в районі старої фабрики в Харбіні, столиці провінції Хейлунцзян. Забудовник відремонтував статую та встановив її неподалік [94]. Мао все ще впливає на життя Китаю і нова хвиля відливання статуй Мао набирає обертів. Ченг Хоу, один із партійних секретарів, зазначає, що оптовий продаж статуй середнього розміру процвітає на деяких фабриках з різьблення по каменю в провінціях північний Хебей, східний Шаньдун і південно-східний Фуцзянь.

Щодо рефлексій на рахунок пам'ятників Мао, мистецтвознавець Бао Кун каже: «Статуї Мао — це публічне мистецтво. Вони представляють стандарти культури та мистецтва, а також наше розуміння публічного

мистецтва тієї епохи. Історично кажучи, ці статуї стали культурними реліквіями, не впливаючи на політику, вони частина нашої історії. Немає необхідності видаляти їх із загального надбання» [94].

Отже, в Китаї досі продовжує функціонувати незліченна кількість місць пам'яті присвячених Мао Цзедуну. Особливими залишаються відповідні туристичні точки під загальною назвою «червоні пам'ятки», вони розкривають історію партії, розвиток Мао Цзедуну як політика та лідера та трансформують образ Мао Цзедуну від диктатора до брендового ім'я КНР. Цими пам'ятками здебільшого опікується державна влада та пропагує їх відвідування, однак на місцевих рівнях, громадяни Китаю саморуч намагаються пов'язати себе з «Червоним туризмом» задля фінансової вигоди їх територіальній одиниці. Основними відвідувачами є як молодь, так і старше покоління, яке ностальгує за днями правління Мао. Здебільшого примусове відвідування таких пам'яток як будинок або резиденція Мао відбувається у школах на різні річниці святкування комуністичних заходів. Для китайців ці місця є не тільки історичними об'єктами, аде несуть в собі символ влади та покори партії. Як статуї, так і архітектурні пам'ятки, вони вважають своїм надбанням і бояться його порушити.

2.3. Пам'ять та рефлексії про Мао Цзедуну у спогадах очевидців та нового покоління китайців

У наведених вище підрозділах зазначаються аргументи, які є вирішальними для китайців у дискусії про роль Мао Цзедуну в історії. Сама система цінностей китайців, заснована на конфуціанстві, ранжує дії Мао Цзедуну за рівнем ваги. Найважливіше – держава, творцем якої був Мао Цзедун та її успішне процвітання. Конфуціанство не дозволяє китайцям розвінчати культ Мао Цзедуну, оскільки це суперечить основоположному принципу - шанування і покірність керівнику.

Існує безліч інтерв'ю та записів, які стосуються відношення звичайних громадян до постаті Мао Цзедуна. Однак необхідно розуміти, що очевидці подій, які досі залишаються в Китаї не можуть правдиво коментувати події та свої думки через жорстокість комуністичної системи на рахунок критики партійних діячів.

Розглянемо історію одного з сільських партійних діячів Ї Чжан. Хлопець був у школі того дня, коли її відвідав Мао: «Пізніше моя мати розповіла мені, що вона та інші члени комуни збирали коноплі, коли побачили автомобіль, який зупинився на стежці, призначеній для тракторів. Великий чоловік, одягнений у сіру формув стилі Сунь Ятсена, вийшов з машини та пішов пішки на поле. Це був Мао. Він спілкувався з селянами» [94]. У той час місто в графстві Піксіан називалося Хексінг. Після візиту Мао його змінили на Хунгуан - Червоне саяво. Все, до чого Мао торкався або бачив, отримало назву Сінфу або Інфу, що означає «благословенний». Як доповнює оповідач, шлях, яким він йшов, і міст, який він перетнув, були перейменовані на шлях Інфу та міст Сінфу. Навіть 18 дітей, з якими він спілкувався, отримали прізвисько «Іньфу Вава» — благословенні діти [94].

Великий стрибок (1958-63) мав на меті швидке перетворення Китаю з аграрної економіки на сучасне комуністичне суспільство. Багато комун швидко повідомили про рекордно високі врожаї зерна. Про ці записи говорили як про «ракети, що стріляють у небо». Округ Пісянь, що в 20 км на захід від Ченду, був першим у своєму роді в Сичуані, який повідомив про врожайність 50 000 кг на 0,067 га [79]. Зрештою кампанія завершилася після низки катастроф, які спричинили голод, який забрав життя десятків мільйонів людей по всій країні.

Власне цей аспект життя розкриває розповідь 67-річного Ван Юсін, який колись був у числі дітей, які поспілкувались з Мао. У нього досі зберігається порцеляновий бюст Мао, встановлений у ніші над квадратним столом у його центральній кімнаті, де традиційні китайські родини зберігають статую бога процвітання. «Економічна політика «Великого стрибка», була аж надто

лівою. Китайці дуже важко працювали в полі цілий рік і ледве мали достатньо їжі. Завжди бути страшно голодними. Люди не можуть зрозуміти, наскільки це страшно якщо вони не зазнають цього", - каже Юсін [94].

Важливими є свідчення людей, які колись були причасні до створення агітматеріалів та пропаганди. Багато з них досі продовжують свою лінію відданості Мао. Доказовим прикладом є роботи та висловлення китайського скульптора Ван Веньхая [52].

Після смерті Мао в 1976 році Ван створив понад 2000 скульптур «Великого керманіча», більшість із них із м'якої червоної глини, викопаної з довколишніх пагорбів. Теракотова армія мініатюрних Мао заповнює його квартиру та студію в Яньані. Ван, якому зараз 70, два десятиліття працював розповсюджувачем думок Мао Цзедуну в Яньані, в місті, яке Комуністична партія зробила своєю базою на 13 років, перш ніж взяти під контроль Китай у 1949 році. «Оскільки я працював розповсюджувачем думок Мао Цзедуну і витрачав цілий день на його рекламу, я бачив величезну кількість портретів і фотографій голови Мао. Кожна фотографія Мао залишила глибоке враження в моїй голові. Тому, коли я відтворюю його портрети, мені не потрібно багато думати, це просто виходить через мої руки», — сказав Ван [52].

Ван уперше почав масово створювати Мао, коли він виготовив 1300 статуй за рік до 100-річчя покійного Голови в 1990 році. Хоча виробництво з тих пір сповільнилося, створення образу лідера все ще не вимагає зусиль. Ван виріс в епоху, коли майже кожен художник створював зображення Мао, хоча багато хто кидався на інші теми, коли ідеологічна хватка послабилася після його смерті [44].

Як доповнює скульптор: «Цілком природно, що люди будуть мати різні думки щодо голови Мао. Але врешті-решт я вважаю, що він був великою людиною. Я вважаю, що люди повинні завжди плекати і пам'ятати про думку Мао Цзедуну, особливо про його ідеали служіння людям і врахування їх інтересів» [52].

Про жаливі події Культурної революції більш відверто розповідають люди, які покинули територію КНР. В інтерв'ю Ай Хуа, жінки яка емігрувала за кордон, але з 1968 року довго знаходилась в лавах хунвейбінів, знаходимо деталі про допити громадян в сирих приміщеннях, про зстригання волосся та торттури, яким піддавали «червоні охоронці» людей незгодних з політикою Мао. «Кілька днів по тому та жінка померла. Вона наклала на себе руки – вистрибнула з вікна, коли в кімнаті нікого не було. Її тіло накрили плакатами і кинули в рикшу, потім відвезли на цвинтар і кремували» - доповнила Ай [32, с. 284]

Надзвичайно багато історичної інформації знаходимо в книзі, яка написана китайською письменницею Чон Чанг «Дикі лебеді: три доньки Китаю» [62]. Це сімейна історія, яка охоплює XX століття та розповідає про життя трьох жіночих поколінь у Китаї. Книгу вперше опублікували в 1991 році і вона містить біографії її бабусі та матері, а потім і біографію авторки. Її бабуся була видана заміж у молодому віці як наложниця високопоставленого полководця. Мати Чанга стала членом Комуністичної партії. Чанг брала участь у Культурній революції як член Червоної гвардії, але зрештою її батька закатували, а її відправили в сільську місцевість як «босоногоу лікарку». Пізніше вона отримала стипендію на навчання в Англії, де живе досі.

У книзі авторка часто порівнює своє життя в Британії з тим, що було на вулицях Китаю в часи Культурної революції. Вона згадує своє дитинство, коли навіть звичні деталі існування ставали загрозою комуністичній партії: «Все в Лондоні захоплювало мене. Мій перший лист до мами був повний сентиментального захоплення з приводу палісадників і ящиків з квітами на Мейда-вейл, 42, де нас поселили — в одному з будинків, що належали китайському посольству. Тоді в оселі моїх співвітчизників ще не повернулися квіти. У 1964 році Мао затаврував любов до квітів і газонів як «феодалну і буржуазну звичку» і віддав розпорядження «позбутися садівників». У дитинстві мені разом з іншими учнями неодноразово доводилося випалювати траву на шкільних галявинах і з сумом помічати, що з підвіконь зникають

горщики для квітів. На той час я не тільки намагалася якнайкраще приховувати свої почуття, а й докоряла собі за те, що відчуваю їх — внаслідок промивання мозку діти в Китаї вічно мучилися докорами совісті. Хоча на час мого від'їзду з країни розводити квіти вже не заборонялося, Китай, як і раніше, був безрадісним видовищем: зелень у будинках практично вивелася, зникли і торговці квітами; майже всі парки перетворилися на потворні пустирі» [62, с.52].

У праці міститься надзвичайно багато згадок про Мао, адже як заявила Чжан у вступі: «Я вирішила писати про Мао, бо ця людина завжди заворожувала мене. Він тяжів над моїм життям у Китаї та зруйнував долі моїх співвітчизників, чверті населення Землі. Він був таким самим тираном, як Гітлер і Сталін, і завдав людству стільки ж шкоди, скільки вони. І тим не менше світ знає про нього напрочуд мало. Обох європейських деспотів викрили в усьому світі, а Мао вдалося здійснити небувалий подвиг: ім'я його виявилось лише трохи зачеплене — ледь помітне порівняно з тяжкістю його злочинів, хоча він уже майже тридцять років як помер» [62, с. 36].

Окрім опису буденного життя в книзі налічуються також згадки про те, як Мао Цзедун прийшов до влади та як контролював свою армію: «Саме в нічим не обмеженому вторгненні в життя людей і полягала суть так званого «ідейного перевиховання». Мао вимагав від комуністів як самодисципліни, а й повного підпорядкування революційної ідеології, у великому і малому порядку. Щотижня для «революціонерів» проводилися збори – «перевірка думок». Потрібно було критикувати себе за неправильні думки та вислуховувати критику від інших. Тут тріумфували дріб'язкові лицеміри, які використали можливість зганяти на інших власну заздрість і незадоволеність життям; люди селянського походження нападали на буржуазію. Вважалося, що треба вчитися у селян, бо китайська революція — це селянська революція. Інтелігенція відчувала свою провину за те, що жила краще, і на цьому ґрунтувалася самокритика» [62, с. 126].

Рефлексуючи над китайською ментальністю, авторка наводить своє пояснення того, як Мао зміг створити свій культ особистості: «Мао-імператор підходив під один із шаблонів китайської історії: вождь великого повстання, що знищив династію, що прогнила, і став новим мудрим самодержцем. І, у певному сенсі, Мао заслужив своє становище божественного імператора. Він справді поклав край громадянській війні і приніс мир і стабільність, про які китайці завжди мріяли — настільки, що казали: «Краще бути собакою у мирні часи, аніж людиною у війну». За Мао з Китаєм у світі почали зважати, і багато китайців перестали соромитися своєї національної приналежності — а це багато для них означало» [62, с.320]. Однак вона також відзначила, що чималу роль в обожнювання Мао зіграв і страх. Багато хто не насмільювався навіть думати з боязні проговоритися. Ті, хто думав хоч скільки-небудь незалежно, не ділилися своїми міркуваннями з дітьми, які могли поговорити щось іншим дітям і викликати біду на себе і на батьків.

Ще одним інформативним джерелом є проект Пітсбурзького університету «Культурна революція Китаю у спогадах» [46]. Тут містяться розповіді китайців, які виїхали з країни, про Культурну революцію та Мао Цзедуна. Імена людей не називаються, зазначається тільки час і місце, де вони були народжені.

Більшість людей згадують про своє дитинство, як бачили плакати з Мао та хвилювались, коли їх батьки довго не повертались додому після шкіл «Сьомого травня». У спогадах одного чоловіка, який народився у Пекіні в 20-х роках ХХ століття зазначається, що це були найгірші його спогади за все життя. «Куди б ви не поїхали, там люди билися, катували людей, били людей - боролися проти людей. Це було жалюгідно. Одного разу я був у автобусі і побачив на узбіччі велику вантажівку, у якій двоє зв'язаних людей стояли на колінах позаду». Продовжуючи розповідь, він додав: «Я пам'ятаю, коли була перша загальна асамблея Культурної революції в лікарні Пекінського університету, вони змусили кількох старих професорів, яких вони вважали контрреволюціонерами та поганими елементами підійти на сцену і стати на

коліна на підлогу. Усім цим професорам було за 70, і один із них був директором офтальмології лікарні Пекінського університету. Червоногвардійці взяли батоги, щоб пошмагати. Я не смів сісти спереду -я сів ззаду. Дивлячись на це, мені хотілося плакати, але я не смів. Після цього була просто низка травм від побоїв, смертей від побоїв. У нашій лікарні траплялося багато подібних речей» [37].

Наступне розглянуте інтерв'ю більше розглядає кейс політики Мао Цзедуна, жінка народилась в 1950-х роках і жила у сільській місцевості Хебея [38]. Найвищий рівень освіти, якого вона досягла, це початкова школа скільки, починаючи свою розповідь, жінка зазначила: «Я була молода, найсумніше на моїй пам'яті було те, що я не змогла стати «Малим хунвейбіном». Наша родина була «середняком». Я думала, що щиро люблю Голову Мао, і часто вигукував гасло «Хай живе Голова Мао». Тоді я дуже шкодував, що не була частиною «Малих хунвейбінів». Я плакала щоразу, коли бачила інших із червоною пов'язкою» [38].

Говорячи про свою буденність, вона зазначала, що перш ніж поїсти, вони встали і тричі вклонилися перед портретом голови Мао і сказали: «Великий вождь Голово Мао, це ти даєш нам щасливе життя та їжу. Велике спасибі нашому Великому Лідеру Мао». «Якби ми цього не робили, і нас бачили сусіди, наступного дня ми будемо тими, проти кого розпочали б боротьбу. Якщо б інші селяни побачили б те, що ми не визнавали Голову Мао це було б величезна проблема» [38].

Розглядаючи третє інтерв'ю дівчини, яка не застала Культурну революцію, але вивчала її в університеті та від сім'ї, можна зробити висновок, що не всі спогади про ці події є виключно негативними. «Моя мати та один із моїх викладачів бакалаврату приблизно одного віку, але їхні почуття щодо Культурної революції абсолютно різні. Моя мама сказала мені, що хоча вона їздила «в села» на перевиховання, коли вона зараз згадує той період часу, у неї виникають хороші спогади. Іноді вона та її однокласники часто заходять у чати і співають пісні епохи Культурної революції. Під час свят вони по черзі

співають пісні тих часів. Отже, вона дуже сумує за цим. Крім того, вона сказала, що коли Мао Цзедун помер, вона випадково була в поїзді. Коли вона витирала сльози, що текли з її обличчя, багато людей, які сиділи навколо неї, робили те саме; почуття було справді щирим.

Мій вчитель і моя мама народилися в один рік, але мій вчитель пішов до коледжу пізніше. Він сказав, що того року [1976] він жив гуртожитку, і коли вони почули новину, що Мао помер, вони вийшли та купили м'яса та вина, щоб відсвяткувати, сказавши: «Наше майбутнє змінюється найкраще». Очевидно, що ці дві людини, народжені в один рік, відчують абсолютно протилежні почуття щодо Культурної революції. Це мене справді шокувало».

Таке емоційне ранжування притаманне кожній епосі, люди переживали різний досвід та сприймали буденність також з великою різницею. Однак одне можна сказати зі впевненістю, Культурна революція та інші політичні кампанії, не оминули ні одну сім'ю в Китаї. Здавалось би, після смерті Мао громадяни могли б відвертіше розповідати про пережиті події, однак незмінні системи комуністичної партії продовжують впливати на людей навіть молодшого покоління. Робота «Дикі лебеді» досі заборонені до публікації в Китаї. Схоже, режим бачить у книзі загрозу Комуністичній партії. Хоча це і розповідь про окремих людей, у ній розказано історію Китаю ХХ століття, в якій партія відіграє незавидну роль. На своє виправдання влада створила офіційну версію історії, але «Дикі лебеді» в її рамки не вписуються. Нинішнє керівництво досі підтримує міф про Мао, тому що заявляє себе його наступником, таким чином обґрунтовуючи свою легітимність.

Отже, навіть після ста років від заснування Комуністичної партії Китаю 1 липня 1921 року багато хто досі шанують Мао, перш за все за те, що він об'єднав величезну країну після того, як його Народно-визвольна армія перемогла правлячих націоналістів і проголосила «Новий Китай». Але його також звинувачують у смерті десятків мільйонів людей через голод, спричинений його катастрофічним «Великим стрибком», і потрясінням Культурної революції. Після більш ніж трьох десятиліть знакових

економічних реформ, що відбулися після його смерті, Мао та маоїзм тепер є більш символічними, ніж будь-що інше в другій за величиною економіці світу.

Навіть у наведених інтерв'ю та записах люди не розкривають повної картини минулого. Громадяни КНР дуже побіжно всилуються про політику Мао, а емігранти хоч і мають більше свободи та можливості, однак все одно з боєм згадують пережиті події. Політика Мао Цзедуну була вирішальною для долі народу Піднебесної, однак це і принесло суспільству багато смертей та втрат.

Підводячи підсумки розділу, відзначимо, що нормування образу Мао відбувається від середини 40-х років XX століття і залишається актуальним питанням для КПК і до сьогодні. Навіть зі зміною лідерів, Мао Цзедун не втрачає своєї політичної цінності, а подекуди стає об'єктом масових захоплень. Діяння Кормчого не можуть бути піддані критиці ще і через те, що комуністична партія досі залишається при владі і має спрямовувати свої політичні висловлювання для збереження легітимності.

На місцевих рівнях владою та самими жителями створюються комплекси пам'яток, які зберігають інформацію про період правління Мао. В школах діти відвідують ці «червні місця» для патріотичного виховання, а дорослі жителі країни так виказують свою відданість режиму. «Червоний туризм» користується великою популярністю серед жителів Китаю, а кількість туристичних місць невпинно збільшується з кожним роком.

Пам'ять про Мао зберігає не тільки комуністична партія або історичні пам'ятки, але і розповіді очевидців. Люди, які досі залишаються в Китаї не маю змоги описати всі реалії, які відбувались під час режиму лідера, однак ніхто з них не заперечує, що політичні кампанії мали великий вплив на життя їх родин. Образ Мао досі функціонує у всіх вимірах соціального життя Китаю, тому рефлексії на цей рахунок будуть актуальні протягом багатьох десятиріч.

РОЗДІЛ 3

ВИКОРИСТАННЯ ЗОБРАЖЕННЯ МАО ЦЗЕДУНА В ІМІДЖЕВІЙ ПОЛІТИЦІ

3.1. Зображення Мао Цзедуна на плакатах і значках

Протягом своєї довгої історії китайська політична система активно презентувала та поширювала свої ідеї допустимої поведінки та мислення. Окрім стандартних промов та законодавчих актів, використовувались картини, пісні, літературу високого та низького рівня, сценічні вистави та інші мистецькі форми пропаганди, такі як новорічні принти або ж плакати, щоб переконатися, що культурна еліта та неписьменні маси отримують одні й ті самі наративи та схеми поведінки, які були вигідні державному апарату.

Яскраві малюнки, які оточували народ всюди, були найбільш вигідним варіантом зображення, адже традиційні червоний, жовтий та чорний кольори приковували увагу людей і волею-неволею закарбовувалися в пам'яті. Значки так само привертали увагу пересічних громадян, адже гардероб тодішнього китайця не вирізнявся насиченими кольорами, бо зазвичай для його пошиття використовувались темно-сині або чорні тканини, на тлі яких строкатий значок виконував задачу «реклами» режиму.

Сприйняття пропагандистського навантаження плакатів і значків неодмінно змінилось з часом. Зараз зазначені елементи слугують експонатами в музеях або ж є цінними елементами приватних колекцій. Незважаючи на це, дослідження зазначених виробів чітко розкриває певні аспекти іміджевої політики держави та зміст наративів, які досі залишаються актуальними.

Портретні зображення Мао Цзедуна почали використовуватися в пропагандистських цілях від 1935 року, коли він прийняв керівництво Комуністичною партією Китаю. Портрет Мао (Додаток Б, Рис. Б.1), який знаходиться на площі Тяньаньмень у Пекіні, має розміри 6,4 на 5 метрів і вагу 1,5 тони, є одним із найвідоміших зображень диктатора. Спочатку художники,

які намагались створити портрет мали різні бачення форм і кольорів, однак кінцевим став варіант митця Ван Гуодунг: «... ідеалізоване добре обличчя, зроблене у майже фотографічній манері, використовуючи гри світла й тіні на обличчях голови. Це не жвавий портрет; скоріше, спокій, який живе на обличчі людини, яка дивиться в нікуди, майже не зацікавлена людськими справами. Він одягнений у сіро-блакитну тунику, схожу на уніформу, яку спочатку ввів як офіційний одяг Сунь Ятсен на початку Республіки» [69].

Окрім цього офіційного портрету, обличчя Мао прикрашало мільйони, якщо не мільярди пропагандистських плакатів, виготовлених для різних аудиторій, місць, випадків, кампаній і заходів. Коли в 1950-х і 1960-х роках розвинувся культ лідера, незважаючи на неоднозначні застереження Мао проти поклоніння лідеру, його образ почав домінувати в усіх аспектах повсякденного життя.

Під час Культурної революції кольорова гама була мінімалізована і зведена в основному до трьох кольорів: чорного, червоного та білого. Сірий колір не допускався, тому що міг тлумачитись як ознака контрреволюційних намірів художника. Увага до використання специфічних кольорів знаходила свій початок у традиційних уявленнях про символічні ефекти [33]. Портрет Мао втілював правління КПК і проник у особистий простір людей. Часто здавалося, що на портретах голова Мао оточена німбом, який випромінював божественне світло, освітлюючи обличчя людей, що стояли в його присутності. Доцільним прикладом слугує плакат «Рішуче підтримайте комюніке одинадцятого пленуму восьмого з'їзду партії, тепло вітайте нову велику перемогу думки Мао Цзедуна (Додаток Б, Рис. Б.2), який був створений в 1966 році. Важливим цей плакат є тому, що на одинадцятому пленумі восьмого партійного з'їзду було схвалено Рішення Центрального Комітету Комуністичної партії Китаю про Велику пролетарську культурну революцію.

На кількох плакатах, де Мао не був зображений, на його символічну присутність натякали «Маленька Червона книга», або його вибрані твори. До прикладу плакат «Найчервоніше сонце в нашому серці, Голова Мао і ми» 1968

року (Додаток Б, Рис. Б.3). Мао і Лінь Бяо біля воріт Тяньаньмень, оточені захопленими хунвейбінами. Мао зустрічав Червону гвардію на площі Тяньаньмень десять разів із серпня по листопад 1966 року, завжди в супроводі Лінь Бяо. На кожному мітингу були присутні мільйони людей, які годинами кричали, співали та розмахували своїми червоними книжками [80].

Після смерті Мао та завершення Культурної революції в 1976 році наступні лідери намагалися покінчити з шануванням єдиного лідера. Досить швидко нове керівництво зрозуміло, що хоча колективне прийняття рішень може мати сенс, покінчити з Мао неможливо хоча б тому, що це запламує легітимність КПК. З роками використання пропагандистських плакатів зникло; телебачення та онлайн-пропаганда стали новими важелями впливу. Однак, оскільки образ Мао прикрашає китайські гроші з 1999 року, він став дуже затребуваним товаром. Портрет Мао відіграє помітну роль під час сучасних масових заходів, починаючи від міжнародних футбольних зустрічей до патріотичних антияпонських демонстрацій, а в сільській місцевості портрет Мао досі залишається присутнім у домівках людей [54]. Також його образ є важливим на святкуваннях річниць, які пов'язані з комуністичною партією, наприклад плакати на тему 50-річчя утворення КНР або ж плакат, опублікований з нагоди 18-го з'їзду КПК у листопаді 2012 р. На цьому з'їзді Сі Цзіньпін змінив Ху Цзіньтао (Додаток Б, Рис. Б.4).

Зауважимо, що зараз існують приватні музеї в Китаї з колекціями плакатного мистецтва. Одна з колекцій виставлена в підвалі багатоквартирного будинку в одному зі спальних районів Шанхаю. Збирання плакатів починалося як хобі, але згодом перетворилася на виставку з більш ніж 5 тисячами постерів. Усі плакати колекції були випущені у перші 30 років існування Китайської Народної Республіки.

Окрім офіційних виставок та музеїв, копії плакатів можна придбати в будь-яких туристичних районах. Фотографії з Шанхаю (Додаток Б, Рис. Б.5) та Пекіну (Додаток Б, Рис. Б.6) ілюструють продаж плакатів із зображенням Мао Цзедуна на одному з ринків міста. Особливого ажіотажу продаж набуває

підчас свят, які стосуються річниць або урочистих подій, які стосуються КПК (Додаток Б, Рис. Б.7).

Доповнимо, що на піку культу Мао та починаючи з 90-х років ХХ ст. його образ можна знайти на практично будь-яких носіях: на порцеляні, слоновій кістці, гіпсі, камені, дереві, шкірі, папері (як для вирізання паперу, так і для плакатів), вишивці, металообробці і навіть шовковій тканині. До прикладу роботи «Бажаємо Голові Мао вічного життя», кінець 1960-х років (Додаток Б, Рис. Б.8) та «Великий лідер Мао» (Додаток Б, Рис. Б.9). Ці шовкові вироби відтворювали відомі образи історії Мао та партії. Їх виготовляла шовкова фабрика «Схід червоний» у Ханчжоу, і їх можна було оформляти в рамку або монтувати як сувої [60, с. 6].

Щодо витоків виробництва значків із портретом Мао Цзедун, то вони беруть свій початок із медалей, які вперше були вручені героям Об'єднаної антияпонської армії північно-східного Китаю в 1937 році. Медалі, у їх звичайному вигляді, від часу створення КНР засуджувались. Мао Цзедун та інші лідери вважали, що система національних нагород є пережитком старого суспільства, і що гонитва за медалями сприятиме переважанню в суспільстві індивідуалізму та егоїзму, що було несумісним із політичними моральними стандартами «безкорисливості». Таким чином, національна система нагород Китайської Народної Республіки не була повністю створена до 2016 року. Китай разом зі Швейцарією, Південним Суданом та Еритреєю входить до списку небагатьох країн світу, які не створили національну систему відзнак.

В певному сенсі, місце медалей посіли значки, найперші з яких виготовляли в Яньані, головній комуністичній базі під час японо-китайської війни. Більшість ранніх значків виготовляли власноруч з таких матеріалів, як дерево або метал або ж навіть із порожніх тюбиків зубної пасти. Зображення ілюструє нам один із перших значків (Додаток Б, Рис. Б.10), який був створений в 1942 році, спереду — рельєф «Портрет Голови Мао»; на звороті написано «Голова Мао. Сприяти виробництву» та село, де був зроблений

виріб. Вважається, що цей значок зробили солдати, використовуючи метал із використаних тубиків зубної пасти [92].

За словами китайських дослідників, до 1949 року існувало менше 10 різних дизайнів, і вони мали обмежене виробництво та розповсюдження. Колаж (Додаток Б, Рис. Б.11) зображує підбірку «стандартних портретів», на яких Мао одягнений в цивільний або військовий одяг. [95]. Уже в 50-х роках ХХ століття значки, як і медалі, мали виконувати функцію нагороди. Наприклад, китайські солдати, які поверталися після бойових дій разом із північнокорейськими силами під час Громадянської війни в Кореї, отримували значки військових досягнень у формі зірки з портретом Мао на передній частині та голубом миру на реверсі. Зразкових робітників та селян нагороджували значками, які виготовляли на честь завершення громадських робіт. Таким чином значки носила лише невелика частина населення, тому вони приносили своїм власникам статус і престиж.

Для значків доби Культурної революції існує китайський термін Maozhang, що означає значки із зображенням Мао Цзедуна, які були виготовлені в період з літа 1966 до кінця 1969 року. У вересні значки такого формату почали випускатись сотнями тисяч. Це була маленька шпилька із зображенням Мао Цзедуна. Стандартний значок має діаметр 1-3 см, був виготовлений з алюмінію, червоного кольору, і містить рельєфне зображення тодішнього лідера КПК в профіль. Окрім цього основного дизайну, також були створені десятки тисяч більш складних конструкцій різних розмірів, форм і матеріалів (включаючи порцеляну, пластик, бамбук та багато інших). Зміст значків також був різноманітним: вони включали посилання на революційну історію, відзначали важливі події та відігравали роль у визначенні ідентичності у фракційній боротьбі під час Культурної революції.

Як заявляє дослідник Клінт Твіст, ми можемо отримати мікроскопічне уявлення про те, скільки насправді з'являлось значків, з документів, нещодавно опублікованих в інтернеті Групою історії КНР. Існує робочий щоденник 1968 року Чжун Веньку, який був співробітником Пекінської

корпорації муніципальних робіт № 3. Він був посередником між заводами з виробництва значків, та постачання виробу в регіоні Великого Пекіна. Як приклад наводимо один із записів у його щоденнику: «Замовив 200 кілограмів алюмінію у Сянхе. Муніципальне бюро хоче отримати 10 000 значків: вони отримають 130 кілограмів, тоді як головний штаб Червоної лікарні отримає 60 кілограмів. Дата доставки до національного свята» [90, с. 15]. Точні цифри виробництва все одно залишаються невідомими, однак підсумовуючи такі дані колекціонер робить здогадку, що було виготовлено від 2 до 5 мільярдів значків, переважно протягом 1966-1969 років.

Істотними особливостями значків є кругла форма і на аверсі блискучий профільний металевий портрет вождя, зазвичай на тлі сяючих ліній - сонячних променів. Область навколо голови, як правило, була пофарбована в червоний колір або вкрита шаром пластикової плівки. Реверс значків Мао іноді залишався простим, але найчастіше на ньому був напис стандартними ієрогліфами. Зміст написаний міг бути присвячений побажанням довгого життя керманичу або зазначення місця вироблення значка. Зображення значків Додаток Б, Рис. Б.12 та Додаток Б, Рис.Б.13 є найбільш точними прикладами описаного вище.

Окрім возвеличення постаті Мао, значки несли і інше інформаційне навантаження. Наступний приклад патріотичного значка (Додаток Б, Рис. Б.14) відображає історичний процес формування Мао як лідера та налічує також визначні місця комуністичного Китаю. Гори Цзінганшань, з якими пов'язаний Великий похід у Яньань, штаб-квартиру КПК під час Другої світової війни та з Яньаню до Тяньаньмень [60, с. 6]. Існували й інші «революційні священні місця», які з'являються на значках Мао, такі як місце народження Мао в Шаошань, але значення цих трьох, зокрема, було чітко встановлено і широко зрозуміло.

Існує колекція значків, які інформують про випробування вибуху першої китайської водневої бомби у червні 1967 року (Додаток Б, Рис. Б.15). Ці

значки, які, згідно з написами, відзначають «Останню перемогу думки Мао Цзедуна» та воєнний потенціал держави. [90, с. 12].

Окрім того, деякі значки були виготовлені як презентаційні або подарункові набори (Додаток Б, Рис. Б.16). Наведений приклад ілюструє чотири значки зі схожим, але відмінним дизайном, що розкривають різні аспекти політики Мао [90, с. 14].

У перші роки Культурної революції (1966-1969) більшість людей володіли або хотіли мати один або декілька значків, і багато людей, особливо хунвейбіни, носили їх щодня. Через це значки Мао становлять важливу частину візуального середовища Культурної революції та відіграють ключову роль у спогадах багатьох людей про епоху Мао. Однак були і директиви, які забороняли носити значок Мао «чорним» елементам суспільства, наприклад злочинцям та контрреволюціонерам.

Після смерті Мао уряд зупинив виробництво значків, однак у 80-х роках ХХ століття їх починають активно колекціонувати та перепродавати. Сьогодні в Китаї є тисячі приватних колекціонерів, чиї експонати налічують близько 10 000 значків. Багато колекціонерів мають приватні музеї. Найбільший належить Фань Цзяньчуаню, колекціонер реліквій двадцятого століття, який має цілу залу, присвячену значкам Мао, як частину музейного кластеру в Аньрені, Сичуань [96].

Отже, плакати та значки за часів політики Мао Цзедуна були важелем впливу на суспільні маси. Вони вирізнялись своїми яскравими кольорами та доступними для розуміння малюнками та забраденнями. Час від часу форми та зображення на них змінювались, але ніколи не сюжети не відхилялись від політики КПК. Нині плакати та значки із зображенням Мао слугують сувенірами та колекційними елементами. Теперішня влада Китаю досі використовує наведені форми пропаганди, однак зі зміненими сюжетами та дизайнами.

3.2. Портрет Мао на китайських банкнотах

Офіційною грошовою одиницею Китайської Народної Республіки є «юань» і перекладається як коло або ж кругла монета. Однак, ця назва вживається виключно поза межами Китаю. В самій державі прийнято використовувати термін «Женьмінбі» (Renminbi), що дослівно слід розуміти як «народні гроші» [6]. В обігу знаходяться банкноти номіналом 1, 5, 10, 20, 50, 100 юанів. З 1949 року виробництво та випуск банкнот у Китаї є відповідальністю Народного банку Китаю.

Портретів Мао Цзедуна на паперових грошах КНР за його життя не було. Однак, є ряд купюр із зображенням Мао, які були випущені різними банками під час комуністичної революції до 1949 року. У 1931 році було створено тимчасовий центральний уряд Китайської Радянської республіки (Zhonghua suwei'ai) у Руйдзіні, провінція Цзянсі, головою якого було обрано Мао Цзедуна. Одним із нових фінансових заходів було створення національного банку з банківськими філіями на різних територіях, який міг би випускати гроші на місцевому рівні від імені національного банку. Національний банк (Guojia Yinhang) був заснований у 1932 році, а Мао Цземінь (брат Мао Цзедуна) був першим керівником банку [21, с. 515]. Місцеві банки були створені для емісії грошей, підтримки війни, сприяння виробництву та участі у валютній війні проти існуючих японської та гоміньданської валют. Однак, виявилось неможливим уніфікувати різні валюти на цьому ранньому етапі. Японсько-китайська війна ознаменувалася створенням і розширенням ряду антияпонських революційних баз, більшість з яких мала власні банки. Війна 1945-49 рр. супроводжувалась безперервним розширенням «визволених» територій комуністами разом із розвитком багатьох нових фінансово-банківських організацій. У 1948 році почався процес інтеграції різних валют до юаня.

Дизайном нових валют займався китайський художник Хуан Ягуан, який спочатку працював в генеральній канцелярії радянського уряду в

Жуйцзіні та в основному копіюював твори Мао. Для банкнот два цзяо та один юань Хуан запропонував портрет Мао, але сам Мао Цзедун не погодився. Замість цього, використовуючи мікроскоп, Хуан намалював портрет Леніна на папері, потім пензлем і тушшю додав назву банку, номінал, підпис і дату [93, с. 89]. Перші випуски банкнот виготовляли власноруч, а пізніші — літографським друком. Проте, нині у приватних колекціях, зберігаються особливі зразки банкнот із зображенням лідера, які датуються 1944 роком. Банкноти були випущені між 1941-м і 45-м роками одним із локальних китайських банків. Купюри номіналом у п'ять і 20 юанів, датовані 1944 роком, на яких зображено портрет Мао. Це були банкноти високої якості, надруковані на матеріалах, придбаних у Шанхаї, персоналом друкарні з центрального уряду КПК. Однак, оскільки банківські осередки часто зазнавали нападів з боку японців, було неможливо підтримувати друк купюр, і було випущено лише невелику їх кількість. Додаток Б, Рис. Б.17 ілюструє пам'ятне відтворення банкноти номіналом п'ять юанів, випущеної в листопаді 1993 року одним із офіційних художників КПК.

Наступним прикладом служить зображення купюри в п'ять юанів (Додаток Б, Рис. Б.18). Це реконструкція банкноти 1945 року з портретом молодого Мао Цзедуна. Їх випускав регіональний банк Хуайбей, який працював між 1942-45 рр. Потім, у серпні 1945 року, банк було перетворено на Банк Хуачжун і ці банкноти мали лише короткий період обігу [93, с. 90]. Окрім того існує збережений дизайн валюти банку Північного Сходу, який працював між 1945-1951 рр., на якому зображено портрет Мао (Додаток Б, Рис. Б.19). Ця купюра в 500 юанів датована 1947 роком.

Вже у серпні 1950 року уряд почав роботу над проектуванням більш уніфікованої серії купюр. Загалом існувало всього 62 різних дизайни в 12 номіналах (від одного юаня до 50 000 юанів). Сюжети на валютах відображали промислові і сільські пейзажі (Додаток Б, Рис. Б.20) потяги (Додаток Б, Рис. Б.21), кораблі (Додаток Б, Рис. Б.22), відомі пам'ятки (Додаток Б, Рис. Б.23), людей, які працюють (Додаток Б, Рис. Б.24), вантажівки (Додаток Б, Рис. Б.25)

та інше. Один із офіційних художників КНР Фен Ду писав, що перші проекти, надіслані на затвердження, також містили портрети Мао, але відомо, що голова КПК відмовив їм, сказавши, що «юань належить народу [93, с. 92].

Друга серія купюр стала присвячена темі єдності та святкування заснування Нового Китаю. Було запропоновано наступні малюнки: етнічні меншини тримають портрет Мао на купюрі в п'ять юанів; Тяньаньмень з портретом Мао на банкноті в один юань; і потяг із портретом Мао на лицьовій стороні, на купюрі в два цзяо. Мао відхилив запропоновані варіанти, сказавши, що малюнки повинні поважати резолюцію Другого пленуму Центрального комітету сьомого скликання 1949 року, яка виступала проти культу особистості. Дизайн було змінено: національні меншини з ентузіазмом піднімають прапори; Тяньаньмень представлена без портрета Мао; а поїзд має спереду червону зірку. Зображення Мао Цзедуна не з'являлось на грошових одиницях навіть в часи Культурної революції, що викликає багато запитань, адже в період між 1967 та 1976 рр. портрет керманіча був практично всюди.

Особливим є випуск банкнот №4 від 1988, тому що державний банк офіційно випустив роботу із зображенням Мао. Це була купюра номіналом 100 юанів, у якій Мао Цзедун з'являється разом із Чжоу Еньлаєм, Чжу Де і Лю Шаоці (Додаток Б, Рис. Б.26). Наведена четверта серія була запланована після Третього пленуму XI Центрального комітету 1978 року, який закликав до реформ і відкритості [93, с. 95]. Нова серія банкнот була запропонована з наступних причин:

- новий економічний напрям вимагав більше грошей в обігу;
- банкноти серії 3 були в обігу протягом двадцяти років і виникла потреба наздоганяти більш розвинуті технології виготовлення банкнот в інших країнах світу.
- банкнота в 100 юанів була найвищий номіналом серії 4, і її дизайн мав на меті посилити важливість Комуністичної партії під час реформ і змін.

Зображення чотирьох лідерів Китаю відображало прихильність Комуністичної партії Китаю до марксизму, лєнінізму та ідеї Мао Цзедуна, а

також прославляло історію КПК. На зворотному боці цієї банкноти зображені високі прямі сосни, що традиційно символізують довге життя і виживання в біді, перед високим піком Цзінганшань.

Наведений вище приклад є початком процесу, який було розгорнуто повномасштабно в 1999 році. Саме тоді в жовтні почали випускати банкноти з номіналом 50 юанів з індивідуальним зображенням Мао (Додаток Б, Рис. Б.27). Дизайнером виробу став Лю Веньсі, віце-голова Асоціації художників Китаю та почесний керівник Художньої академії Сіаню [93, с. 96]. Після цього послідувала ціла черга випуску банкнот з портретом колишнього лідера. Було створено купюри в один юань (Додаток Б, Рис. Б.28) оливкового кольору, де на звороті надруковані орхідеї та озеро Сіху, та п'ять (Додаток Б, Рис. Б.29) юань з ідентичним портретним зображенням лідера, але на реверсі ми бачимо нарцис та гору Тайшань. Уже в 2005 році було створено також купюри в десять юань - блакитна банкнота з реверсом троянди та річка Янцзи (Додаток Б, Рис. Б.30), двадцять (Додаток Б, Рис. Б.31)- купюра у коричневих тонах, надруковано лотос, зі зворотного боку - пейзаж міського округу Гуйлінь на півдні Китаю, п'ятдесят (Додаток Б, Рис. Б.32) зеленого кольору, де зображено хризантему та палац Потала (колишня резиденція Далай-лами в автономному окрузі Тибету КНР); і сто юань (Додаток Б, Рис. Б.33) - купюра червоного кольору; на лицьовій стороні - японська слива, з іншого боку - Народний палац з'їздів у Пекіні [6]. На всіх зображеннях ми бачимо універсалізований портрет Мао Цзедуна, який традиційно висить на площі Тяньаньмень. Реверс валюти змінюється та відображає визначні пам'ятки Китаю.

Повертаючись до сучасності, слід зазначити що, зображення Мао на грошах є універсальним та банкноти продовжуються випускатись нові. Народний банк Китаю завершив нову серію банкнот 2020 року [18]. Представлено 5 юанів з Мао Цзедуном з нарцисом на лицьовій стороні та священною горою Тай на зворотній. Зображення повністю співпадає з варіантом 2005 року (Додаток Б, Рис. Б.34). Власне на лицьовій стороні ми можемо бачити портрет Мао, поряд з яким зображена місцева квітка – нарцис.

На звороті помістили зображення священної гори Тай, розташованої в провінції Шаньдун. Гора вважається місцем поклоніння. За весь час її відвідали 72 імператори.

Отже, випуск банкнот є важливим елементом економічної політики будь-якої держави. Образи розміщені купюрах прославляють видатних особистостей або територіальні пам'ятки. Повернення до використання образу Мао є надзвичайно показовим. Економічне диво та зміцнення авторитету Китаю у світі розширюють важливість китайської грошової одиниці, а використання зображення Мао на купюрах відсилають до диктаторського періоду китайської історії. Для політики Сі Цзіньпін це є характерним явищем адже лідер КПК не раз акцентував увагу на тому, що державі необхідний більш авторитарний політичний режим.

3.3. Приклади використання образу «Великого кормчого» в сучасній культурі

З 90-х років XX століття попит на продукцію із зображенням Мао Цзедуну знову з'явився і дорівнював об'ємам використання часів Культурної революції. Автор книги «Червона ностальгія: вшанування пам'яті Мао в наш час» - Рут Хунг [82] пояснює, що культ помертвого Мао став надзвичайно актуальним у 1990-х роках і з початку тисячоліття створив зв'язок глобального капіталізму і «ефективного авторитаризму». Тобто так званий китайський соціалізм скористався перевагами культури споживання, яка стала можливою завдяки глобальній цікавості до генеалогії орієнталізму на Заході. «Він популярніший, ніж будь-коли», — сказав Джон Лі, який продає пам'ятні речі Мао в невеликому магазині в Гонконгу [82, с. 375].

Завдяки епосі ринкових реформ і «відкритості» Ден Сяопіна світ бачить процвітання великого керманіча як суперечливої істоти у світі, яку перетворили з піднесеного героя-революціонера до незрозумілого об'єкта мистецтва. З кінця 1980-х і протягом 1990-х років відкритий ринок з'єднав

споживчу цінність Мао як політичного лідера та його потенціал як ікони культури та споживання. Від портретів у стилі поп-арт до всюдисущого обличчя на купюрах юаня, від кітчу Культурної революції до сувенірів знайдених у туристичних виробництвах нового Мао.

Образ Мао Цзедуна – будь то ідеологічного спрямування чи звільнений від політичного наповнення, ностальгічний, іронічний чи як об'єкт для насмішок – продовжує існувати завдяки дивовижному асортименту товарів. Тому у цьому розділі пропонується розглянути зображення Мао на одязі, в сучасному мистецтві та іншим одиницям матеріальної культури.

В часи Культурної революції не тільки поведінка, але і зовнішній вигляд був регульований керівництвом. Стриманий образ та одяг Мао Цзедуна неодмінно впливав на те, що носили головні діячі революції – хунвейбіни. Червоногвардійці, як відомо, були проти західної моди, яка фізично знущалися з жінок, що носили туфлі на високих підборах або вузькі чоловічі штани та вигадливі зачіски Гонконгу. Але це не означало, що «червоні охоронці» були позбавлені почуття моди – а у випадку з жінками-червоногвардійцями було зовсім навпаки – вони одягали на стару поношену армійську форму щільно обтиснутий ремінь на талії, акуратно вкладали волосся та носили військові головні убори. Ці мілітаристські настої чітко простежуються на знімку школярок Чунціна у 1967 року (Додаток Б, Рис. Б.34) [90, с.18].

Однак, революційні настрої по-різному втілювались з плином часу. Ще один знімок студентів, зроблений через 3 роки, в невідомому місті, демонструє зовсім іншу версію почуття моди (Додаток Б, Рис. Б.35). Стриманість та лаконічність стає новим актуальним напрямком. До 1970 року екстравагантні вигадки залишилися в минулому – хунвейбіни були зобов'язані мати чистий акуратний зовнішній вигляд.

Даний стиль одягу не був винаходом революційної молоді – вибір елементів одягу пояснювався доступністю, зручністю та, що головніше, візуальною подібністю до костюму Мао Цзедуна. Відомий світу «костюм Мао» складався з кітель-френчу з коміром, застебнутий на всі гудзики, і

мішкуватими штанами (Додаток Б, Рис. Б.36). Китайською френч називається 中山装 (zhōngshānzhuāng), де 中山 - псевдонім «батька нації» / «батька Китайської революції» Сунь Ятсена (孙逸仙). Називають його так, тому що Сунь Ятсен був одним із ключових учасників Сінхайської революції (1912), в результаті якої було повалено імператорську династію Цін, а Китай змінив форму правління на республіканську. Власне і через це такий стиль розглядався як альтернатива західному діловому костюму та розкішним вбранням китайських імператорів з маньчжурської династії Цин, пишнота яких асоціювалася з феодальними надмірностями [3]. Тому вбрання Мао стало, навпаки, суто утилітарним одягом. Як зображено на схемі (Додаток Б, Рис. Б.37) його крій був покликаний уособлювати собою новий, впевнений у собі Китай. У ньому поєднувалися західні та східні елементи з додаванням неабиякої частки мілітаризму. Основні кольори костюма – приглушений синій, зелений чи сірий.

У його дизайн вплетені приховані символи:

- чотири кишені на кителі означають чотири основні принципи з класичної китайської «Книги перемін» - доречність, справедливість, чесність і почуття сорому;
- п'ять гудзиків центру символізують п'ять гілок влади, перелічених у конституції Китайської Республіки: законодавство, нагляд, інспекція, адміністративне управління та юрисдикція;
- три гудзики на манжеті символізують «Три народні принципи» (доктрина Суньятсена): націоналізм, народовладдя та народний добробут [2].

За часів політики «Великого стрибка» одягнутися у щось інше, окрім френча, було неможливо. Його носили і жінки, і чоловіки. Однак, незважаючи на те, що здавалося б, вся країна ходила в однакових речах (які громадянам роздавав уряд), крізь цей предмет одягу все одно можна було побачити ієрархію: вищі члени партії отримували костюми Мао з якісної вовни з великою кількістю кишень, менші чиновники — поліестрові, тоді як просте

населення ходило в речах з колючою «патріотичною вовни», бо ця тканина була єдиною, яку відпускали без нормування. Уже підчас Культурної революції до основного одягу додався ще один елемент. Всі почали носити бавовняні сумки для «Червоної книжечки Мао» (Додаток Б, Рис. Б.38) [2].

Повертаючись до сучасної КНР, зазначимо, що хоча найвищі керівники Комуністичної партії Китаю повернулись до західних костюмів, які носять із краваткою, проте голова КПК Сі Цзіньпін, великий шанувальник скромного кітеля на кшталт Сунь Ятсена, зробив своїм фірмовим знаком цей стиль одягу. Він був одягнений відповідним чином на важливих церемоніях та дипломатичних зустрічах, це і можна вважати відповідністю «національному авторитету, національній гордості та національному ритуалу» [27].

Після смерті Мао костюм повільно почав заміщуватись західним одягом. Більше не доводилось всім своїм виглядом підтверджувати політичні погляди. Починаючи з 1994 року наведений вище елемент одягу починає з'являтися у роботах західних дизайнерів. Звичайно, з певними змінами. Крій стає більш жіночним і матеріали використовуються кращої якості. Наприклад, у 2019 році японський бренд повсякденного одягу UNIQLO випустив нову куртку у військовому стилі, яка нагадує улюблене вбрання першого лідера КНР Мао Цзедуна. Костюм мав колір хакі і має чотири великі кишені на лицьовій частині френча. Модель виконана також у чорному та синім кольорових гаммах, а штани до френча продаються окремо, і при інших кольорних комбінаціях костюм не виглядає так символічно [3].

Однак, образ Мао може бути присутнім не тільки символічно на одязі, але і фізично. В китайських туристичних районах можна зустріти одяг із принтом портрета лідера, а онлайн-магазини одягу пропонують широкий спектр різних зображень. Нерідко на вулицях Китаю можна зустріти людей з принтованим одягом, що підтверджує світлина, де відвідувачі Shanghai World Ехро одягнені у футболки із зображенням Мао (Додаток Б, Рис. Б. 39) [40].

Зображення диктатора на одязі може бути не тільки сувеніром, але і ще витвором дизайнерського мистецтва. Одним з відомих прикладів є виріб

китайської модельєра Вів'єн Там, яка зробила сірий костюм повністю оформлений зі світлин Мао Цзедуна (Додаток Б, Рис. Б.40). У 1995 році вона об'єдналася з художником Чжан Хунту для своєї колекції «МАО». Обидві родини Вів'єн Там і Чжан Хунту були засуджені режимом Мао, тому їхня спільна колекція означає «свого роду психічну терапію» [65]. Цей костюм відносився до колекції, яка включала одяг, натхненний «костюмом Чжуншань», також відомим як «костюм Мао». Ці костюми містили чорно-білі зображення Мао, які повністю закривали одяг. Інша колекція, під назвою «Ой Мао», зображала Мао з бджолою на носі (Додаток Б, Рис. Б.41). Дизайнер випустила серію принтованих футболок із цими сатиричними зображеннями. Вів'єн Там вважала цю колекцію «символічною та була зроблена, щоб показати позитивний і негативний вплив Мао на китайську культуру» [49]. В азіатсько-американській спільноті це викликало суперечки, оскільки вони вважали це несмаком, оскільки багато хто загинув під його керівництвом. Їй навіть було важко знайти виробника в Гонконзі, який би взявся за роботу. Незважаючи на суперечки під час запуску цієї колекції, деякі з творів стали постійними творами мистецтва в музеї Енді Ворхола, який окрім того сам створив один із найбільш розповсюджених портретів Мао Цзедуна (Додаток Б, Рис. Б.42). Воргол був змушений зобразити Мао, оскільки він усе більше усвідомлював силу та всюдисущість людини, яка мала стати однією з найбільш впізнаваних фігур у сучасній історії. Між 1972 і 1973 роками Воргол створив 199 картин Мао в п'яти масштабах у п'яти окремих серіях, на додаток до серії з 10 трафаретних відбитків [70]. За допомогою яскравої естетики Воргол проводить паралелі між комуністичною пропагандистською машиною та американським капіталістичним споживацтвом. У деяких випадках здається, що Мао має макіяж, його родимка темного кольору, як ознака краси, що повторює відомі образи Мерилін Монро. Мао перетворюється на гламурну поп-ікону 1970-х років, зіткнення образів, що створює взаємодію між контролем комуністичної пропаганди та західним модним кітчем.

Як бачимо, переосмислення постаті Мао відбувається не тільки на політичному або економічному рівні. Диктаторський режим залишив за собою матеріал для багатогранної рефлексії. Одним із шляхів озвучування зміни векторів оцінки діяльності наведеного політичного діяча знаходять і у художньому мистецтві. У цьому контексті варто розглянути роботи шанхайського художника Лю Дахонга, який народився в 1962 році в провінції Шаньдун на східному узбережжі Китаю [58, с. 55]. Основною особливістю його картин є здатність інсценувати провокаційність і сатириру між одним із етапів революційного минулого Китаю та його постмаоїстичне сьогодення. Його роботи подібні до стилю Ієроніма Босха, де в одній картині може висвітлюватись дорога історична Китаю в карнавальному хаосі.

До прикладу наводимо роботу Лю Дахонга «Казки дванадцяти місяців (дитинство)», 1984 року (Додаток Б, Рис. Б.43). Як пояснює сам автор ідея роботи полягає у байці: «Ще в 1945 році, виступаючи на з'їзді Комуністичної партії за чотири роки до створення Китайської Народної Республіки, Мао Цзедун згадав народну казку про Дурного Старого, який, всупереч здоровій пораді Мудрого Старого, мав намір усунути дві гори, що перегороджували йому шлях на південь. Мораль Мао полягала в його марксистсько-ленінській концепції революційної модернізації або подолання минулого. У сучасному світі, сказав Мао, дві великі гори лежать «мертвим вантажем на китайському народі». Одним був імперіалізм, іншим – феодалізм. У байці Бог зворушений рішучістю Дурного старого посилає двох ангелів, щоб вони знесли гори на своїх спинах. Подібно до Дурного старого, Комуністична партія Китаю була сповнена рішучості змінити ландшафт часу, хоч як це було б неможливо. Звідси твердження Мао, що партія має намір розкопати гори імперіалізму та феодалізму, а не намагатися їх обійти» [58, с. 59].

Картина ілюструє недавнє минуле, яке безпосередньо впливає на майбутнє держави. І окрім того доводить існування безперервності між естетичними та політичними траєкторіями сприйняття подій. Пейзаж «Казки дванадцяти місяців (Дитинство)» зображує Культурну революцію як колаж

спогадів дитинства. Яскрава кольорова іконографія революційних плакатів — герої, уніформи, соцреалістичні робітники й селяни. Комічним є те, що хоч велика редька та дитячий кролик займають центр картини, але на ній найважливішим є те, що погляд дитини охоплює і великого Великого Керманича. Окрім цього на картині також присутні сцени насильства, які були побутовими для дитинства в часи Культурної революції [58, с. 60].

Продовжуючи тему китайського мистецтва як рефлексії, згадаємо сучасних китайських художників Гао Чжень і Гао Цян, які є рідними братами. Вони присвятили своє життя скульптурі, фотографії та інсталяціям на політичні теми. Відомими брати Гао стали після створення серії різнокольорових пластикових фігур Мао Цзедуну «Міс Мао» (Додаток Б, Рис. Б.44). Лідера Китаю художники представили із жіночими грудьми. «Партія – мати китайського народу», – говорив Мао Цзедун. «Звідси і груди», – коментує роботу Гао Чжень [4]. Своєю роботою автори висловили до вождя компартії Китаю своє особливе ставлення. Політичні кампанії Мао Цзедуну для сім'ї Гао обернулися справжньою трагедією. Під час Культурної революції батька Цяна та Чжєня посадили до в'язниці, де він помер від тортур. Через місяць рідним повідомили, що він скоїв самогубство. Сім'я, де крім Чжєня і Цяна, було ще чотири брати, залишилася без засобів для існування. Про важке дитинство Цян та Чжень розповідати не люблять. Кажуть, їм набагато простіше намалювати дитячу образу та пережитий страх. «Правління Мао вплинуло на нас, - згадує старший брат Гао Чжень, - тому в творчості ми відвели китайському вождю особливе місце. На мій погляд, Мао Цзедун приніс народу багато горя. Скільки сімей постраждало під час його правління! Створений нами образ – це переосмислення усталених догм. Ми пропонуємо подивитись на Мао Цзедуну інакше. Часто його зображаємо карикатурним. А чому б і ні?» [4].

Ще одна знакова для творчості братів Гао скульптура – «Провина Мао» (Додаток Б, Рис. Б.45). Голова КНР з перекрученим від горя обличчям стоїть навколішки, тримаючись за серце. Навіть якщо відокремити голову від тулуба, у його зовнішності все одно відчувається застиглий вираз провини. «Ми хотіли

показати Мао звичайною людиною, яка кається у своїх помилках», - коментує твір один із братів [12].

Сатиричне зображення Мао часто зустрічається на роботах художника Чжао Шо (Zhao Shuo) (Додаток Б, Рис. Б.46). Він ілюструє ідею «соціалізму з китайською специфікою», тобто намагається поженити теракотового воїна та статую свободи.

Окрім того, комуністична партія, з бажанням нав'язати китайцям любов до Мао, підкорює нові горизонти пропагандистської думки. У 2013 році КПК заявила, що Мао Цзедун стане анімаційним персонажем [19]. Власне досі мультиплікаційний фільм не можна знайти у вільному доступі, але як заявлялось, робота мала бути присвячена 120-річчю від дня народження Мао, і повинна прославляти образ Великого Кормчого. Мультфільм повинен був називатися «Молоді роки Мао Цзедуна», і за його створення мали відповідати дві китайські кінокомпанії за підтримки держави. Анімаційна картина спрямована на молоде покоління, яке, як вважається, потребує більшої свідомості на рахунок історії рідної країни. Пропагандистська машина Китаю шукає способи культивувати патріотизм серед дітей: слідом за Мао мультиплікації зазнає низка інших політичних лідерів. Цей мультфільм – крок сам по собі революційний, тому що в Китаї заборонено показувати лідерів партії в анімації [19].

Отже, завдяки повсюдному поширенню зображення диктатора та трансформованому політичному ландшафту сучасного Китаю, Мао набуває навіть доброзичливого символу «китайськості». Наведені вище елементи, від екземплярів художнього мистецтва до сувенірної продукції, зображують химерне та часто помилкове захоплення туриста іноземною культурою. Образ Мао, який зараз будує комуністична партія виходить за межі минулої державної діяльності лідера. Імідж Мао стає пов'язаний з поп-культурою, масовим виробництвом та трансформацією культу особистості.

Представлені вище матеріали свідчать про велику кількість сфер, де образ Мао досі широко використовується. На всіх плакатах, значках та інших

пропагандистських матеріалах лідер постає усміхненим та впевненим, що сприяло утвердженню його іміджу як людини з народу, яка за допомогою праці та відданості ділу та партії досягла вершин. Зображення Мао Цзедуна на грошах почалось з'являтися через три десятиліття після його смерті, що може підтверджувати тезу про те, що образ «Великого Кормчого» не покидає політичне поле партії.

Окрім офіційної лінії Мао продовжує перебувати в полі зору китайських сучасних митців. Художники, які мали змогу покинути Китай, зараз вільно висловлюються з критикою тих часів та політичних кампаній. Вони створюють сатиричні сюжети на рахунок партії та першого очільника КНР. Власне ці факти є свідченням того, що образ Мао Цзедуна зазнав трансформацій від культу особистості до китайського бренду диктатури.

ВИСНОВКИ

Завершуючи магістерське дослідження, маємо підбити підсумки і узагальнити отримані результати. На підставі документів КПК, спогадів очевидців, пропагандистських матеріалів та робіт дослідників був показаний процес формування культу особистості Мао Цзедуна, його фактичного обожнювання на тлі явних невдач у соціальних експериментах, таких як «великий стрибок» та Культурна революція, що супроводжувалися багатомільйонними жертвами.

Розгляд того, як китайці сприймали фігуру Мао Цзедуна в роки його політичної активності, неможливий без урахування цілеспрямованої політики КПК, а потім усієї політики Китайської Народної Республіки після перемоги Комуністичної партії Китаю в Громадянській війні з Гоміньданом щодо звеличення фігури Мао Цзедуна. Безперечно, що феномен культу особистості в Китаї був схильний до впливу досвіду СРСР.

Нині стає помітно, що керівництво Китайської Народної Республіки синтезувало марксистське вчення та традиційні елементи китайського суспільства. Наприклад конфуціанська ідея підпорядкування молодших старшим є моделлю політичних відносин у КНР. Патерналістські та колективістські елементи конфуціанства є багатим підґрунтям для утвердження влади КПК та її ідеології в КНР. Образ влади персоніфікований в особі політичних лідерів та давніх імператорів, що свідчить про збереження традиційних уявлень про державну владу.

Образ влади візуалізується здебільшого в історичних архітектурних ансамблях. Асоціації, пов'язані з образом влади, практично не поширюються на сучасні об'єкти. Цей факт свідчить про збереження традиційних уявлень про влади та глибокого її зв'язку з історичним минулим.

Сьогодні ми можемо спостерігати «повернення» Мао Цзедуна в ідеологію КНР. У Китаї фактично заборонена будь-яка критика дій Мао Цзедуна. Для збереження своєї влади КПК потрібний символ чистоти

комуністичної ідеї, цим символом є Мао Цзедун. Для керівництва КНР проблема згуртованості різних соціальних груп навколо партії стає все більш актуальною, оскільки від ступеня цієї згуртованості залежить саме існування КПК, від якого взагалі залежить цілісність країни. Цілком обґрунтовано можна припустити, що втрата партією монополії на владу та демократизація може призвести до непоправних політичних процесів.

За допомогою матеріальних джерел було досліджено, що романтизація образу Мао Цзедуна і того «червоного часу» досі присутня. Більше того, ще років п'ять тому це був майже загальний тренд. Створювалися тисячі різних сувенірних продукцій, знаходили все більше нових пам'ятних місць та продовжували носити значки з Мао і продавати «Маленькі червоні книжечки».

Однак, що є характерним для сучасних китайців, це те, що ніхто з громадян не хоче повертатись до періоду правління Мао. Нинішній Китай - високотехнологічний і сучасний, і його поважають, тому що має новітні технології і стійку економіку. Жителі Піднебесної можуть поважати Мао за те, що він створив нову державу, але засуджувати за диктаторський режим.

Всі наведені вище факти свідчать про те, що Мао Цзедун не зникає з публічного поля Китаю. Комуністична партія продовжує підтримувати його імідж вождя, революціонера та вічного лідера. Громадськість його зберігає пам'ять про нього відвідуючи «Червні пам'ятки» та колекціонуючи плакати того часу.

Зазначена тема неодмінно потребує подальшого вивчення із залученням більшої кількості джерел і літератури. В якості перспективних напрямів таких досліджень можна назвати зіставлення постаті Мао з іншими очільниками КПК та аналіз матеріалів ЗМІ про особистість Мао Цзедуна. Цими та іншими напрямками вивчення іміджу Мао для Китаю і визначається дослідницька перспектива.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурлацкий Ф. Мао Цзэдун и его наследники. *Международные отношения*, 1979. 201 с.
2. В чем разница между френчем Сунь Ятсена и френчем Мао. *Chinese withease*, 2018. URL: <https://telegra.ph/V-chem-raznica-mezhdu-frenchem-Sun-YAtsena-i-frenchem-Mao-03-13>.
3. Зебаг-Монтефьоре К. Обаяние «костюма Мао». *BBC Culture*, 2015. URL: https://www.bbc.com/russian/society/2015/11/151118_vert_cul_why_mao_suit_endures
4. Интервью с братьями Гао, 2013. URL: <https://cubic-person.livejournal.com/65222.html>.
5. Імператор Мао: вічний вождь, якого неможливо позбутися, 2006. URL: <https://zib.com.ua/ua/2662.html>.
6. Китайский юань. *Myfin.by*, 2021. URL: <https://myfin.by/wiki/term/kitajskij-yuan>.
7. Кіктенко В.О. Ідеї Сі Цзіньпіна про соціалізм з китайською специфікою в нову епоху: оновлення офіційної ідеології КПК, 2021. URL: <https://chinese-studies.com.ua/index.php/journal/article/view/183/171>.
8. Кіктенко В. О. Ідеологія Комуністичної Партії Китаю: Від Революції До Реформ. Українська асоціація китаєзнавців, 2017. URL: <http://surl.li/ubbk>
9. Кіктенко В.О. Ідеологія Комуністичної партії Китаю в період політики реформ і відкритості: проблема визначення та методологія досліджень. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність* : матеріали XIV міжнародної наукової конференції, Київ : «Гельветика», 2020. – С. 70-74
10. Коллекция значков с изображением Мао Цзэдуна, 2009. URL: http://russian.china.org.cn/photos/txt/2008-09/09/content_16419644.htm

11. Куленюк Д.О. Репрезентации Мао Цзэдуна и его эпохи как отражение китайской политической культуры: бакалавр. работа 41.03.01 Томск, 2022. 65 с.
12. Кутелева А. Мао с нами? *Магазета*, 2010. URL: <https://magazeta.com/mao-with-us>.
13. Кучеренко Л. «Червоний туризм» у Китаї / *Сходознавство. Актуальність та перспективи* [Електронне видання] : матеріали III Міжнар. наук.-метод. конф., Харків, 6 трав. 2022 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [уклад.: Н. В. Руда, Л. М. Ямпольська, І. А. Скразловська та ін.]. – Харків : [б. в.], 2022. – С.267 – 269.
14. Кучеренко Л. Мавзолей Мао Цзедуна в меморіальному просторі Китаю Public History. *Історія в публічному просторі*: збірник Міжнародної наукової конференції (Київ, 20 травня 2022 року) / За ред. Юрія Латиша; – Київ, 2022. – С. 172 – 174.
15. Магазин одежды UNIQLO выпустил френч в стиле Мао Цзэдуна, 2019. URL: <https://ekd.me/2019/02/magazin-odezhdy-uniqlo-vypustil-french-v-stile-mao-czeduna/>.
16. Мао – від мотики до вождя світу. *Радіо Свобода*, 2002. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/893869.html>.
17. Мао Ц. Красная книжечка, 1966. URL: <https://www.rulit.me/books/krasnaya-knizhechka-download-95673.html>.
18. Мао Цзэдун и нарцисс: что известно о новых 5 юанях, 2020. URL: <https://finance.rambler.ru/economics/45486433-mao-tszedun-i-nartsiss-chto-izvestno-o-novyh-5-yuanyah-kitaya/>.
19. Мао Цзэдун станет анимационным персонажем, 2013. URL: <http://thr.ru/cinema/mao-czedun-stanet-animacionnym-personazem/>.
20. Медушевский Н.А., Мостовая А.А. Образ Мао Цзэдуна в политическом дискурсе КНР в период с 1984 по 2019 гг. *Теории и проблемы политических исследований*, 2020. Том 9. № 3А. С. 16-28.

21. Меликсетов А. В. История Китая. Москва: Высшая школа, 2002. 736 с.
22. Мельников А. Политическая культура Китая, 2017. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/13138/4/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%8F.pdf>.
23. Мусалитина Е. А. Репрезентация образа власти в культурном пространстве современного Китая : автореф. дисс. ... канд. культурологии: 24.00.01. Комсомольск-на-Амуре, 2020. 25 с.
24. Мусалитина Е. А. Визуализация власти в архитектурных памятниках Китая. *Науки о человеке, обществе и культуре*. 2020. № VI-2 (46). С. 63–68
25. Мусина А. Специфика имиджа как социологического понятия, 2017. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/50717/1/978-5-8019-0294-4_2012_249.pdf.
26. Народный банк Китая. Выпуск банкнот 1953 - 1956г. / *Каталог бумажных денежных знаков*, 2007. URL: http://fox-notes.ru/china/china_people_3_53.htm.
27. Новиков Р. «Френч Мао» может стать парадной одеждой в Китае, 2016. URL: https://aif.ru/society/history/french_mao_mozhet_stat_paradnoy_odezhdoj_v_kitae.
28. Постановление Центрального Комитета Коммунистической партии Китая о великой пролетарской культурной революции 1966. *Маоистская библиотека*, 2015. URL: <http://library.maoism.ru/kpk8aug.htm>
29. Постановление Центрального Комитета Коммунистической партии Китая о «Некоторых важных вопросах всестороннего углубления реформ», 2013. URL: https://cnlegal.ru/uncategorized/ccp_central_committee_some_major_issues_comprehensively_deepening_reform_resolution/

30. Ракевич Е.В. Потенциал понятия «имидж» для социологии, 2019. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/81568/1/978-5-91416-007-1_2016-019.pdf.
31. Сахно Е.Г. Политика памяти в КНР / Барнаул, 2020. 75 с.
32. Сергійчук І. М. Китай у нові та новітні часи: Практикум: навчальний посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 329 с
33. Смертин Ю. Политика и визуальная пропаганда в Китайской Народной Республике, 2012. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politika-ivizualnaya-propaganda-v-kitayskoy-narodnoy-respublike/viewer>
34. Ханна А. Vita Activa: или о деятельной жизни. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. 437 с.
35. Чжан Ю., Холлидей Дж. Неизвестный Мао / пер. с англ. И. А. Игоревский. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2007. 845 с.
36. Шмидт-Глинтцер Х. 70 процентов – хорошо, 30 процентов – плохо. *IPG*, 2017. URL: <https://www.ipg-journal.io/regiony/azija/70-procentov-khorosho-30-procentov-plokho-325/>.
37. [My] deepest memory is «horrible»: A Doctor's Memories from Peking University, 2012. URL: <https://digital.library.pitt.edu/islandora/object/pitt%3A7198573/viewer>.
38. «Long live Chairman Mao; good health to Vice Chairman Lin!»: Vivid Memories from the Countryside, 2012. URL: <https://digital.library.pitt.edu/islandora/object/pitt%3A7198579/viewer>
39. Al Jazeera S. Is Xi Jinping China's new Mao Zedong?, 2022. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/10/17/is-xi-jinping-chinas-new-mao>.
40. Badkar M. You Can't Go Anywhere In China Without Seeing Images Of Mao. *Insider*, 2013. URL: <https://www.businessinsider.com/china-images-of-mao-photos-2013-12>.
41. Bishop B. Badges of chairman Mao Zedong, 2019. URL: <http://museums.cnd.org/CR/old/maobadge/>.

42. Carry forward the cause and forge ahead into the future, surge ahead in unity, strive to realize a comprehensive, relatively well-off society . *Chinese posters*, 2015. URL: <https://chinese posters.net/posters/e37-415>
43. Cheek T. Maoism as Emotional Political Theory. *Albany*, NY: SUNY Press, 2016, pp. 75-100.
44. Cheek T. The Multiple Maos of Contemporary China. *Harvard Asia Quarterly*, 2008. P. 14-25.
45. China (Banknotes), 2012. URL: <https://www.bis-ans-ende-der-welt.net/China-B-En.htm>.
46. China's Cultural Revolution in Memories: The CR/10 Project University of Pittsburgh, 2012. – URL: <https://digital.library.pitt.edu/collection/chinas-cultural-revolution-memories-the-CR10-project>.
47. Chinese Propaganda Posters, 2012. URL: <https://chinese posters.net/>.
48. Cockerell S. Mausoleum of Chairman Mao. *Museums of Beijing*, 2018. URL: <https://koryogroup.com/blog/museums-of-beijing-mao-zedong-memorial-mausoleum>.
49. Cooper F. 1995 – Vivienne Tam, «MAO collection», 2021. URL: <https://fashionhistory.fitnyc.edu/1995-tam-mao-collection-dress/>.
50. Dirlik A. Mao Zedong in Contemporary Chinese Official Discourse and History, 2012. URL: <https://journals.openedition.org/chinaperspectives/5852>
51. Dukalskis A. How dictatorships manage their image, 2015. URL: <https://theloop.ecpr.eu/how-dictatorships-manage-their-image/>.
52. Duncan M. Chinese sculptor moulds memory of Mao, 2011. URL: <https://www.reuters.com/article/us-china-mao-idINTRE75R0KO20110628>.
53. Edge M. Dictators' tombs around the world, 2018. URL: <https://barbaryfigs.com/2018/08/25/dictators-tombs-around-the-world/>.
54. Evans H. Poster Power: Images from Mao's China, Then and now. London: The University of Westminster, 2011. 28 p.

55. From Hegel to Mao and beyond — the long march of Sinicizing Marxism. *Department of Asian Studies*, University of Ljubljana, 2018. №5. P. 60.
56. Hall R. Mao and the Arts of New China / London: Bloomsbury House, 2009. 79 p
57. Hartcher P. How Xi Jinping became more powerful than Mao Zedong. *The Sydney Morning Herald*, 2022. URL: <https://www.smh.com.au/world/asia/untouchable-how-xi-jinping-became-more-powerful-than-mao-zedong-20221024-p5bs8i.html>.
58. Hemelryk S. Liu Dahong: Stranded Objects and Shame in Chinese Contemporary Post-Socialist Art / *Affirmations: of the modern*, 2015. P. 55 – 80.
59. Hiufu Wong M. The rapid rise of 'red tourism' in China. *CNN*, 2021. URL: <https://edition.cnn.com/travel/article/china-red-tourism-sites-cmd/index.html>.
60. Icons of revolution: Mao badges then and now. *Exhibition at the British Museum*. London, 2008. 12 p.
61. In Mao's footsteps: Xi Jinping puts himself at core of China's government. *The Guardian*, 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/23/xi-follows-maos-footsteps-puts-himself-at-core-of-chinas-government>.
62. Jung C. Wild Swans: Three daughters of China / London: Flamingo, 1993. – 676 c.
63. Kershaw A. Eating Mao Zedong, 2017. URL: <http://www.alexkershaw.com.au/eatingmaozedong.html>.
64. Klein T. Political Religion in Twentieth Century China and Its Global Dimension, 2015. URL: https://www.academia.edu/21814520/Political_Religion_and_Its_Global_Dimension_in_Twentieth_Century_China.
65. Knowles T. Clothes and accessories that make a statement, 2012. URL: <https://www.elle.com/uk/fashion/trends/articles/g14916/the-politics-of-fashion/?slide=9>.

66. Komarovskaya P. The political poster and its role in the personality cult of Mao Zedong, 2015. URL: <https://archiv.oriens-extremus.org/57/OE-57-7.pdf>.
67. Lam W. The Maoist Revival and the Conservative Turn in Chinese Politics, 2012. URL: <https://journals.openedition.org/chinaperspectives/5851>.
68. Landín C. Mao's cult of personality and the Cultural Revolution, 2012. URL: https://cpb-us-e1.wpmucdn.com/share.nanjing-school.com/dist/d/75/files/2013/06/Extended-Essay_February_Cesar-Landin-2403vg5.pdf.
69. Landsberger S. Mao Posters (毛泽东画像). *Institute of Area Studies*, 2019. URL: <https://maoeraobjects.ac.uk/object-biographies/mao-posters/>
70. Mao / Myartbroker, 2015. URL: <https://www.myartbroker.com/artist-andy-warhol/collection-mao>.
71. Mao Badge. *The Mao era in objects*, 2019. URL: <https://maoeraobjects.ac.uk/sources/mao-badges-early-mao-badge/>.
72. Mao in Silk. *Chinese posters*, 2019. URL: <https://chinese posters.net/themes/mao-silk>.
73. Mao Posters: Resolutely Support The Communique Of The Eleventh Plenum of the Eighth Party Congress, Warmly Welcome A New Great Victory Of Mao Zedong Thought. *The Mao era in objects*, 2019. URL: <https://maoeraobjects.ac.uk/sources/mao-posters-resolutely-support-communique-eleventh-plenum-eighth-party-congress-warmly-welcome-new-great-victory-mao-zedong-thought/>
74. Mao Posters: The Great Leader And Teacher Chairman Mao Zedong. *The Mao era in objects*, 2019. URL: <https://maoeraobjects.ac.uk/sources/mao-posters-great-leader-and-teacher-chairman-mao-zedong/>
75. Mao Zedong: Memorialised in 2,000 statues. *BBC News*, 2013. URL: <https://www.bbc.com/news/blogs-china-blog-25504854>.
76. Marquis C. What Xi Jinping Draws From Mao's Legacy. *Time*, 2022. URL: <https://time.com/6222018/xi-jinping-maos-legacy-china/>.

77. Mcleod B. A Brief History of the Mausoleum of Mao Zedong, 2022. URL: https://www.mausoleums.com/mausoleum-of-mao-zedong/#Art_and_Symbolism_in_the_Mausoleum_of_Mao_Zedang.
78. 'Mega Mao' no more as ridiculed golden statue destroyed. *The Guardian*, 2016. URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/08/giant-golden-chairman-mao-statue-destroyed-henan-province>.
79. Naftali O. Chinese childhood in conflict. *Oriens Extremus*, 2014. P. 85 – 110.
80. Quotations from Chairman Mao. *Chinese posters*, 2012. URL: <https://chinese posters.net/themes/mao-quotations>
81. Ruru Z. Red Tourism China: The Five Most Popular Red Tourist Destinations, 2022. URL: <https://www.chinahighlights.com/travelguide/article/red-tourism.htm>.
82. Ruth H. Red Nostalgia: Commemorating Mao in Our Time. *Literature Compass*, 2015. P. 371 – 384.
83. Setting up Red Tourism in Modern China – The Project. *Redmemory*, 2019. URL: <https://redmemory.hypotheses.org/59>.
84. Sprouse S. The Aesthetics of Revolution: Chinese Propaganda and the Anthony E. Clark Chinese Poster Collection. *Whitworth Digital Commons*, 2017. URL: https://digitalcommons.whitworth.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=chinese_art_posters_documents.
85. Standard Mao Badges. *The Mao era in objects*, 2019. URL: <https://maoeraobjects.ac.uk/sources/mao-badges-standard-portraits/>
86. Sui-Lee W. 'Red Tourism' Flourishes in China Ahead of Party Centennial. *The New York Times*, 2021. URL: <https://www.nytimes.com/2021/06/25/business/china-centennial-red-tourism.html>.
87. The Mao Cult. *Chinese posters*, 2012. URL: <https://chinese posters.net/themes/mao-cult>.
88. The Mao era in objects, 2022. URL: <https://maoeraobjects.ac.uk/>.

89. The reddest reddest red sun in our heart, Chairman Mao and us together. *Chinese posters*, 2012. URL: <https://chinese posters.net/posters/e3-712>
90. Twist C. Mao Badges: art, symbolism, and collection of Chairman Mao memorabilia from the Cultural revolution to the present-day. *CBYA China – Britain Youth Association*. London, 2015. 19 p.
91. Two people born in the same year have completely opposite feelings about the Cultural Revolution, 2016. URL: <https://digital.library.pitt.edu/islandora/object/pitt%3A7198598/viewer>
92. Wang H. Chairman Mao Badges: Symbols and slogans of the Cultural revolution. London: The British Museum Press, 2008. 221 p.
93. Wang H. Mao on money. *East Asia Journal*, 2003. P. 88 – 97.
94. Wen C. Mao still stands. *China Daily*, 2018. URL: https://www.chinadaily.com.cn/life/2010-01/18/content_9334837.htm.
95. Williams E. From Grassroots Nostalgia to Official Memory: Red Relics in Contemporary China. *Made in China Journal*, 2022. URL: <https://madeinchinajournal.com/2022/07/27/from-grassroots-nostalgia-to-official-memory-red-relics-in-contemporary-china/>.
96. Williams E. Jiaotong X. Mao Badges (毛主席像章). Liverpool University, 2019. URL: <https://maoeraobjects.ac.uk/object-biographies/mao-badges/>.
97. Xi Jinping's pilgrimage to 'red Mecca' brings back the Mao factor. *The Guardian*, 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/nov/04/xi-jinpings-pilgrimage-to-red-mecca-brings-back-the-mao-factor>.
98. Xi Jinping's party is just getting started. *BBC News*, 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-63225277>.
99. Xuefei Z. Memorable Tourism Experiences in Red Tourism: The Case of Jiangxi, China, 2022. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2022.899144/full>.

100. Yan J. The Mao Statue at the Center of a Village's Road to Riches, 2017. URL: <https://www.sixthtone.com/news/1001265/the-mao-statue-at-the-center-of-a-villages-road-to-riches>.

101. Yanshuang Z. Public sphere in China: A Literature Review, 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/305719097_Public_sphere_in_China_A_Literature_Review.

102. 父亲叶子龙在毛泽东身边工作二十七年, 2020. URL: <http://taihangsummit.com/3f21897d46/>.

ДОДАТОК А

Рисунок А.1

Резиденція Мао Цзедуна, Шаошань [81].

Рисунок А.2

Переодягнені туристи біля Меморіального залу революції Яньань [59].

Рисунок А.3

«Червоне шоу» в Яньані [59].

Рисунок А.4

Мавзолей Мао Цзедуна [53].

Рисунок А.5

Частина сувенірної лавки в мавзолеї Мао Цзедуна [48].

Рисунок А.6

Сільський партійний секретар і голова комітету, виступає з промовою на церемонії вшанування Мао Цзедуна в селі Люсяньчжуан, Таншань, провінція Хебей, 2017 [100].

Рисунок А.7

Статуя Мао Цзедуна в провинции Хенань, 2016 [78].

Рисунок А. 8

Статуя Мао Цзедуна на площі Хунгуан, селище Хунгуан, провінція Сичуань, 2013 [94].

Рисунок А.9

Пам'ятник Мао на базі військово-морського флоту на найпівденніших островах Сіша в Хайнані [94].

ДОДАТОК Б

Рисунок Б.1

«Великий лідер і вчитель Голова Мао Цзедун», 1977 р. [74].

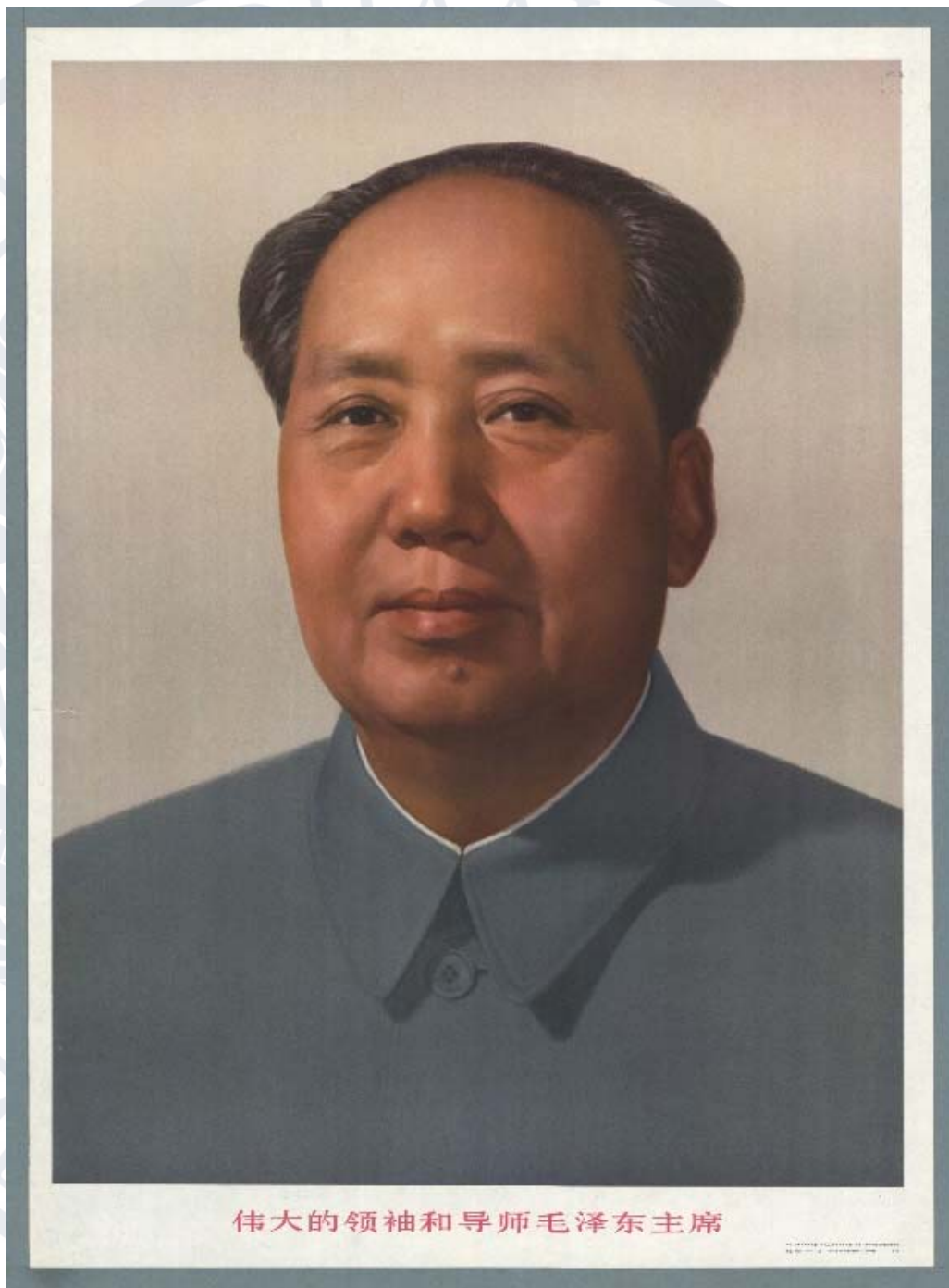

Рисунок Б.2

«Рішуче підтримайте комюніке одинадцятого пленуму восьмого з'їзду партії, тепло вітайте нову велику перемогу думки Мао Цзедуна», 1966 р [73].

Рисунок Б.3

«Найчервоніше сонце в нашому серці, Голова Мао і ми разом», 1968 р. [89].

Рисунок Б.4

«Продовжуйте справу та рухайтесь вперед у майбутнє, рухайтесь вперед до єдності, прагніть створити всеосяжне, забезпечене суспільство», 2012 р. [42]

Рисунок Б.5

Плакат із зображенням Мао Цзедуна на ринку в пекінському хутуні [вузькій вулиці старої забудови], 2008 р. [40]

Рисунок Б.6

Підсвічений портрет Мао Цзедуна на стіні будівлі в туристичному районі

Пекіна, 2013 р. [40]

Рисунок Б.7

Плакати із зображенням Мао Цзедуна на ринку напередодні китайського нового року. Провінція Цзянсі, 2007 р. [40].

Рисунок Б.8

«Бажаємо Голові Мао вічного життя», кінець 1960-х років [72].

Рисунок Б.9

«Великий лідер Мао», кінець 1960-х років [72].

Рисунок Б.10

«Портрет Голови Мао», 1942 р. [71].

Lot 25

Рисунок Б.11

Зразки типових значків з портретом Мао Цзедуна, 1966-76 рр. [85].

Рисунок Б.12

Значок Мао Цзедуна 1967 р. [10].

Рисунок Б.13

Значок Мао Цзедуна 1969 р. [10].

Рисунок Б.14

Значок 1967 року. [90, с.8].

Рисунок Б.15

Колекція значків присвячених випробуванням першої китайської водневої бомби, 1967 р. [90, с.12].

Рисунок Б.16

Подарунковий набір значків Мао. [90, с.14].

Рисунок Б.17

Пам'ятне відтворення банкноти номіналом п'ять юанів датованих 1944 р.,
випуск 1993 року [93, с. 89].

Рисунок Б.18

Реконструкція банкноти 1945 року [93, с. 90].

Рисунок Б.19

Купюра в 500 юанів датована 1947 роком [93, с. 90].

Рисунок Б.20

Сільський пейзаж на купюрі в 1 жао, 1953 р. [26].

Рисунок Б.21

Аверс та реверс купюри в 2 жао, 1953 р. [26].

Рисунок Б.22

Зображення корабля на купюрі в 5 фин, 1953 р. [26].

Рисунок Б.23

Аверс купюри в 1 юань, 1953 р. [26].

Рисунок Б.24

Аверс купюри в 10 юаней, 1953 р. [26].

Рисунок Б.25

Зображення вантажівки на купюрі в 1 фин, 1953 р. [26].

Рисунок Б.26

Банкнота в 100 юань, 1988 р. [45].

Рисунок Б.27

Банкноти з номіналом 50 юанів з індивідуальним зображенням Мао, 1999 р.
[93, с. 96].

Рисунок Б.28

Один китайський юань, 1999 р. [45].

Рисунок Б.29

П'ять китайських юань, 1999 р. [45].

Рисунок Б.30

Десять китайських юань, 2005 р. [45].

Рисунок Б.31

Двадцять китайських юань, 2005 р. [45].

Рисунок Б.32

50 китайських юань, 2005 р. [45].

Рисунок Б.33

100 китайських юань, 2005 р. [45].

Рисунок Б.34

Фотографія школярок Чунціна, 1967 р. [90, с. 18].

Рисунок Б.35

Фотографія студентів, 1970 р. [90, с. 18].

Рисунок Б.36

Приклад класичного «костюму Мао», 1949 р. [102].

1962年初夏, 毛泽东与叶子龙合影

Рисунок Б.37

Схема китайського френчу («Одяг Чжуншань», «Френч Мао») [102].

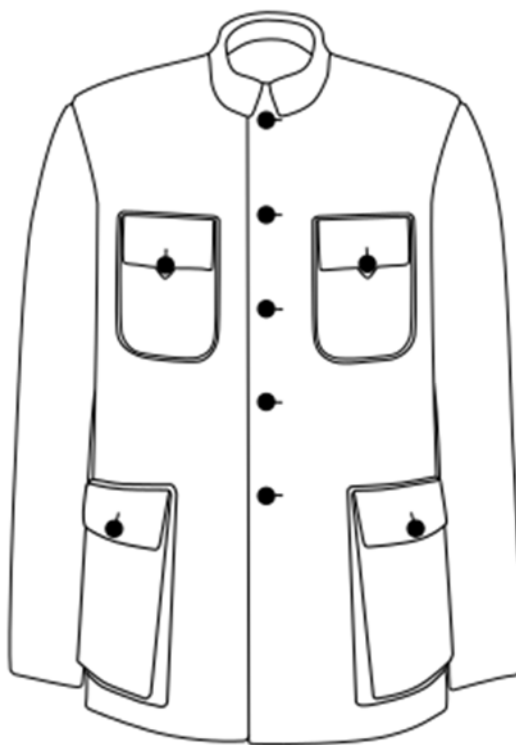

Рисунок Б.38

Бавовняні сумки для «Червоної книжечки Мао» [2].

Fig. 481

Рисунок Б.39

Відвідувачі Shanghai World Expo одягнені у футболки із зображенням Мао, 2010 р. [40].

Рисунок Б.40

Сірий костюм із зображенням портрету Мао Цзедуна, 1995 р. [65].

Рисунок Б.41

Вів'єн Там, сукня із зображенням Мао, 1995 р. [49].

Рисунок Б.42

Енді Ворхол «Мао», 1977 р. [63].

Рисунок Б.43

Лю Дахонг «Казки дванадцяти місяців [дитинство]», 1984 р. [58, с. 60].

Рисунок Б.44

Скульптурний ряд «Міс Мао» в студії художників братів Гао, 2007 р. [12].

Рисунок Б.45

Скульптура «Провина Мао», 2007 р. [12].

Рисунок Б.46

Чжао Шо «Соціалізм з китайською специфікою», 2010 р. [12].

